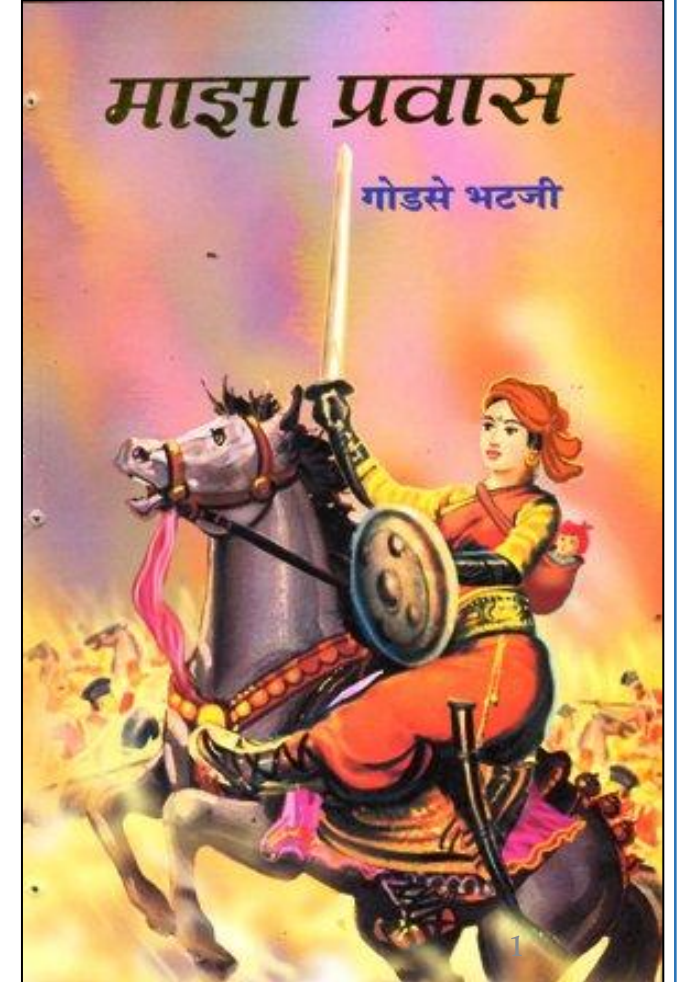
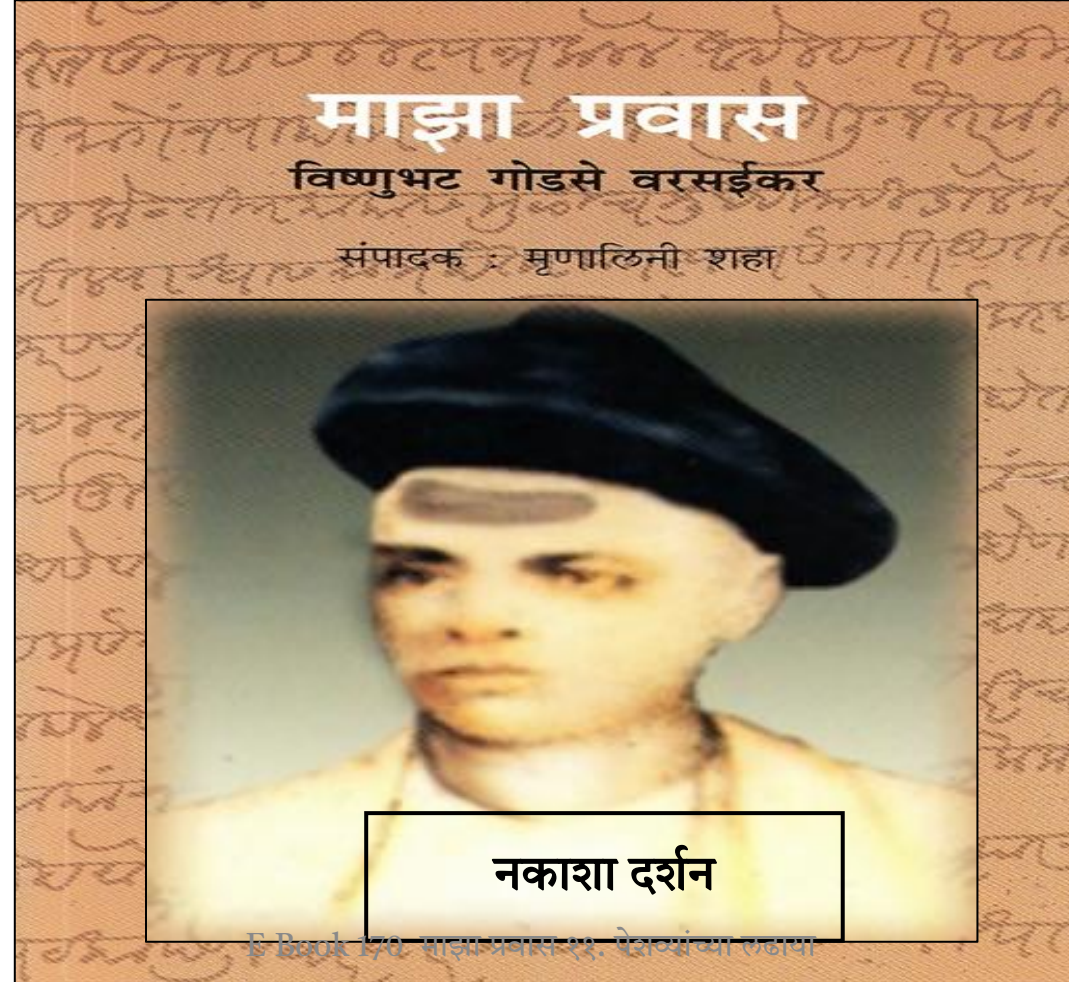
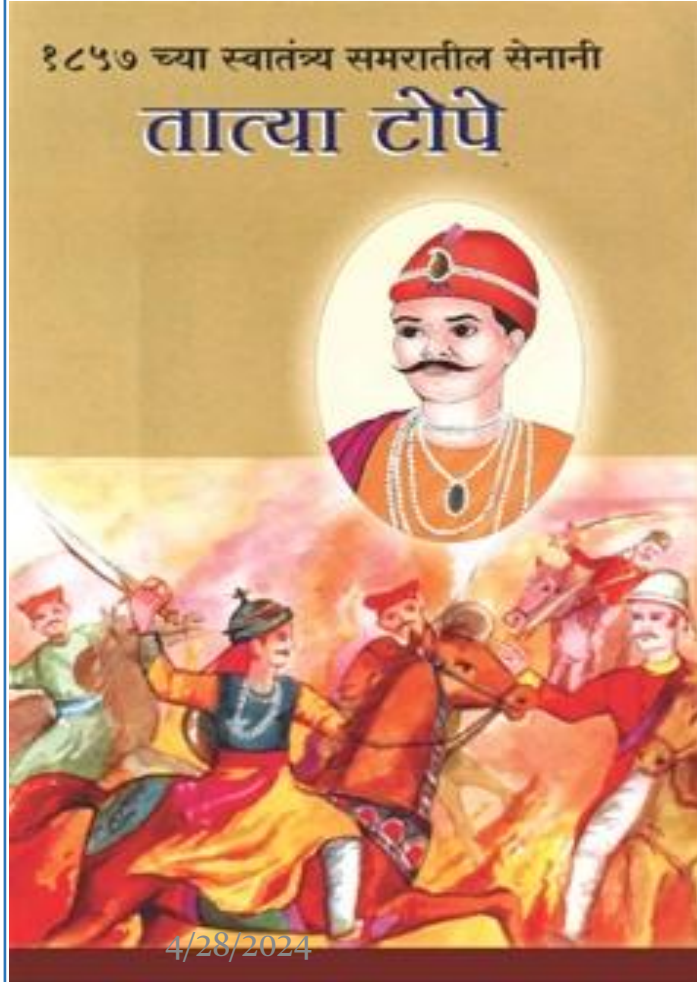
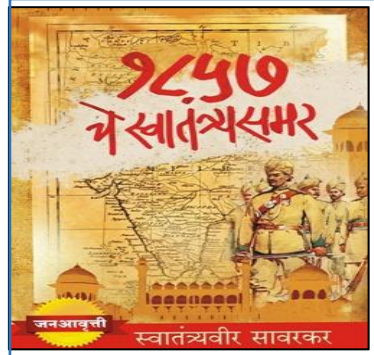

विष्णुभट गोडसे यांचा

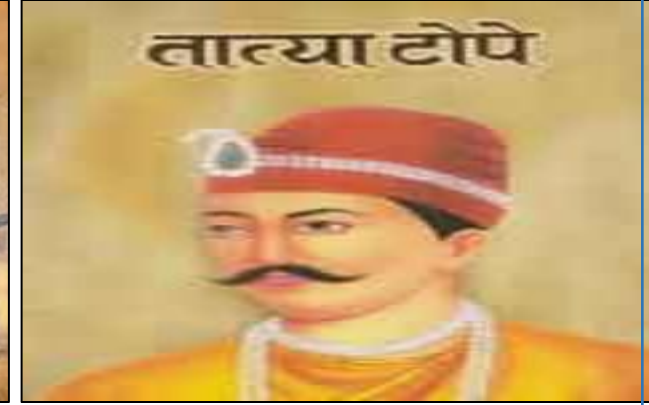
“माझा प्रवास अथवा सन १८५७च्या बंडाची हक्किकत”

सन 1857 - इंग्रजांवरील उठावातील सेनानी

- ❖ इंग्रजांविरुद्ध सन १८५७ च्या आधीपासून दिल्ली लालकिल्ल्यात राहणारा मुगल वंशज बाहदुरशा, काही कारणांनी दुखावलेले नबाब, मराठा सरदार, जाट, राजपूत संस्थाने यांना एकत्र आणून इंग्रजांना भारताबाहेर हाकलून देण्यासाठी सैनिकांना शिक्षण देणे, आधुनिक शस्त्रे मिळवणे अशा हालचाली सुरू झाल्या.
- ❖ या सैन्याचे नेतृत्व नानासाहेब पेशवे यांचे होते. तात्या टोपे (उत्तर भारतीयांसाठी 'टोपी') मुरारी पलटनचे या मराठा सेनेचे सेनापती होते.
- ❖ ग्वाहेरचे शिंदे(सिंदिया), इंदूरचे होळकर, महत्वाचे सरदार होते. संपर्क तुटत असणे, पराभवाची लक्षणे दिसताच काढता पाय घेणारे सैनिक, वेळप्रसंगी आपल्याच गावाची लूट करून जात असत. असे विष्णूभट गोडसेंना भेटलेल्या लोकांच्या बोलण्यातून समजत असे.
- ❖ कदाचित ते ऑगस्ट १८५७ मध्ये आले व २१ ऑक्टोबर पर्यंत ३ महिने ग्वाल्हेरला राहिले असावेत.

उत्तरभारत नकाशा दर्शन

- ❖ सन १८५४-५५ काळात ब्रह्मावर्तात सैन्य, शस्त्रे दारूगोळा जमवाजमव, कवायती, यावरून पुढील काळात आपल्याला पौरोहित्यकरून अर्थार्जन करायची शक्यता कमी आहे. असा अंदाज बांधून रामभट परत वरसईला येऊन स्थायिक झाले.
- ❖ १८५६ साली पुरोहित कर्वे वरसईला आले असताना यांनी ग्वाल्हेर घराण्यातील बायजाबाईंच्या प्रकृती स्वास्थ्याकरिता मोठा होम हवन होणार असल्याने मोठा अर्थलाभ होईल असे कळल्यावर घरच्यांच्या चर्चेत ग्वाल्हेरला जायचे ठरले.
- ❖ तिकडे बरीच वर्षे राहून परतलेल्या साठीच्या रामभटांसोबत त्यांचा पुतण्या विष्णू बाळकृष्ण गोडसे वय साधारण ३० (१८२७-१९०४) याला बरोबर धेऊन पुरोहित कर्वे, काका रामभट आणि विष्णू वरसईहून निघाले.
- ❖ जाताना पुढील सहा ते आठ महिन्यात घसघशीत बिदागी, सन्मानाचे पोषाख वगैरे (समाराधना) मिळवून परतणे होईल. असा अंदाज असावा.
- ❖ नंतरच्या घटनांत त्यांचे परतणे ३ वर्षे लांबले. का ? कसे ? ते वाचायला रंजक आहे. या सादरीकरणाचा उद्देश त्यांचे भ्रमण सध्याच्या नकाशातून समजून घ्यायला सोईचे व्हावे असा आहे.

सूचना: नकाशात गुगल जो मार्ग दर्शवतो. त्याच वाटेवरून त्यांचे जाणे झाले असावे असा दावा नाही. जिथे जागांची, नद्या, घाट किल्ले, मंदिरे आजही दिसतात त्या अंतराच्या मधील वाटेवरील खेडी, वस्त्या, यांच्या पाठ्या उपलब्ध नसत. बोली भाषेतील उच्चार जसे आठवले तसे लिहिले असावेत. मोडीतील लेखन जसे आले तसे काही ठिकाणी उधृत केले आहे. या सर्व गोष्टींचा विचार करून नकाशा दर्शन पहावे. काही ठिकाणे उदा. करवंदबारी, सूर्यावर्त यांची स्थान निष्पत्ती नाही ती वाचकांनी सुचवावीत. ही विनंती.

4

प्रयागराज

आणि आम्ही कावडयात्रा करत वरसईला परतलो...

कालिदास मोजक्या शब्दात, रघुवंश काव्यात मोठ्या कौशल्याने म्हणतात: -

स्वजनस्य हि दुखामग्रतो विवृतद्वर्मियोपजयते ।

म्हणजेच नातलगांच्या समोर दडलेले दुःख बाहेर येण्यासाठी हृदयाचे दार उघडते.

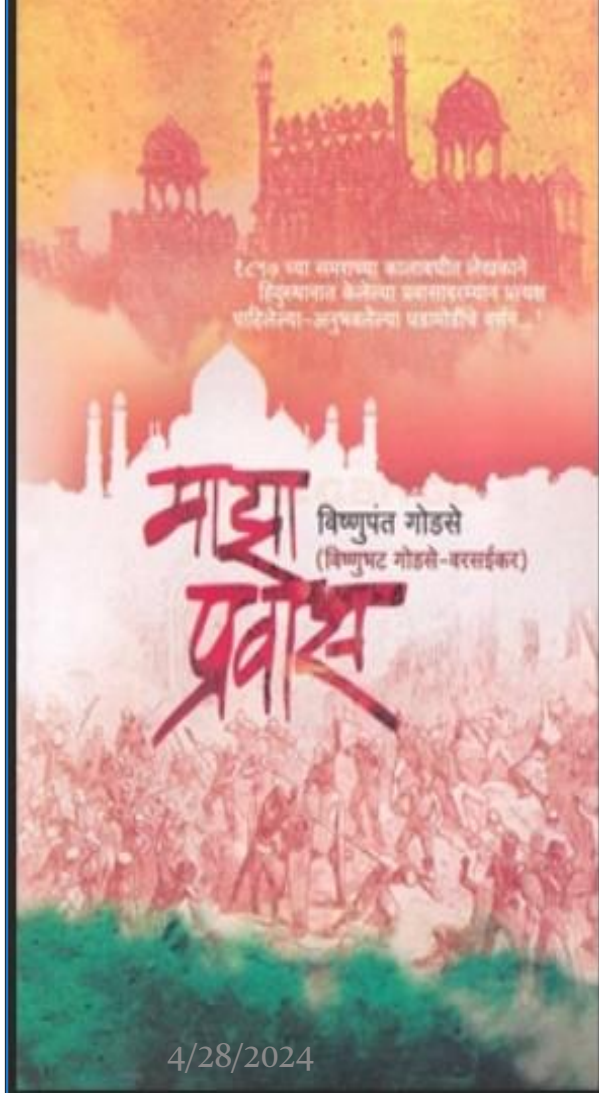

वरसई

- ❖ “आम्ही, काका-पुतण्या तीन वर्षांनी वरसईला परतलो. माझ्या खांद्यावर कावड होती. वेशीवर आल्याचे पाहून गावकऱ्यांनी वाजत गाजत वैजनाथेश्वर मंदिराकडे मिरवणूक काढली.
- ❖ घरच्यांनी छातीशी धरून स्वागत केले. सर्व भिक्षुकमंडळी जमल्यावर आई वडीलांना गंगोदकाने स्नान घातले. दान-दक्षिणा दिली. जमलेल्या सर्वांना पळीने गंगोदक दिले. काशीयात्राकरून आलो म्हणून मावंदे घालून ४५० अतिथींना पुरणपोळीचे भोजन देऊन संकल्प पूर्ण केला.
- ❖ रात्रीच्या निवांतपणात घडलेल्या घटना सांगताना त्या आठवणी पुन्हा पुन्हा ताज्या होत राहिल्या.
- ❖ बरीच वर्षे सरली. श्री.चिंतामणराव वैद्य यांच्या आग्रहा खातर जशा आठवल्या तशा सुबक मोडीलिपीत लिहून काढल्या.

- ❖ तो काळ इंग्रज सत्तेचा होता. आम्ही ज्या शहरात, संस्थानात पौरोहित्य करून अर्थार्जन करायला गेलो. त्यावेळी नेमका सैन्य उठाव झाल्याचे वृत्त कळत असे. आम्ही त्यात सहभागी होतो असा ठपका अकारण येऊ शकतो म्हणून १८५७च्या लढ्यातील घटनांच्या पार्श्वभूमीवर माझ्या नंतर नातलगांना छळ होऊ नये म्हणून हे लेखन मी गेल्यावर उजेडात यावे असे ठरवले...”
- ❖ १९४७साली भारत स्वतंत्र झाला. १८५७च्या उठावाला पहिल्या स्वातंत्र संग्रामाची प्रतिष्ठा प्राप्त झाली. पुस्तकाच्या अनेक आवृत्या निघाल्या. भाषांतरे झाली. त्याकाळातील गावे, नद्या, घाटवाटा, भव्य मंदिर रचना, परभाषेतील संपर्कातून जशा समजल्या त्या या नकाशा दर्शनातून समजून घ्या.

माझा प्रवास - कै दत्तो वामन पोतदार संपादित प्रत आधारित नकाशा दर्शन

4/28/2024

माझा प्रवास

[१८५७ च्या वंशाची स्वीकृती]

कै. वे. पा. सं. विष्णुभट गोडसे

संपादक
महामहोपाध्याय, साहित्यवाचस्पति
दत्तो वामन पोतदार

जी न स प्रकाशन : पुणे

E Book 170 माझा प्रवास ११. पेशव्यांच्या लढाया

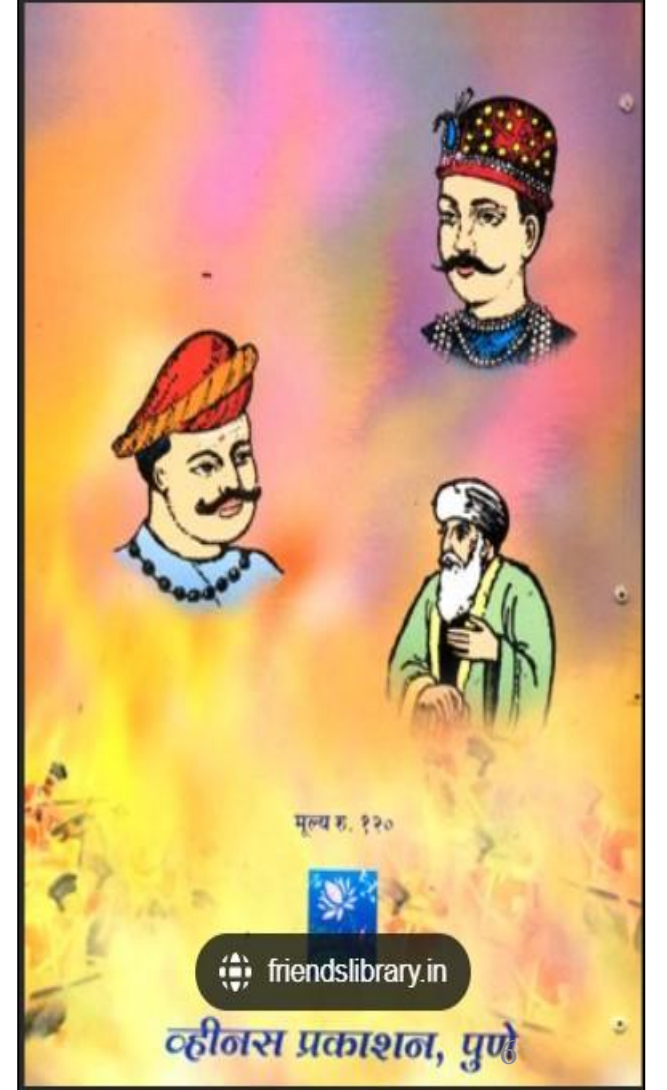
विष्णुभट गोडसे यांचे हस्ताक्षराचें लिप्यंतर

संवत्सरी माहे फाल्गुन वा। ५ मंदवार त्या दिवसी खोपवली मुकामी धर्म-
शासेत वस्ती केली तेथे जेथे करून पाहाटेस गाडीसह पाठ चढोन मुकाम
दर मुकाम करीत शहर पुणे येथे पोहोचलो. वरसईची गाडी भाऊवाची होती ती
परत पाठविली त्या गाडीबानाबराबर तीर्थरूपास पत्र सविस्तर मजकुराचे देऊन मुग-
टा घरी पाठविला व पुण्यांत पायजमा व आगात घालण्याकरिता बंदी व रुमाल बगैरे
सरंजाम केला व फराळाचे बराबर करून घेऊन कवे कुटुंबा सु। व आम्ही दोघे
व कवे याणी वाटेने जेवण करण्याकरिता घेतलेली बाई व कवे यांची आठ वर्षांची मु-
लगी इतकी माणसे येक ठिकाणी जेवणे राहाणे होते पुण्यांत येक गाडीची
आवाजाची सोबत लागली होती. असो पुण्यास भाऊवाची गाडी इदूरपर्यंत
ठरावाची करून घेऊन सु। १ रोजी शहर पुणे सोडून बाघोली मुकामी गेलो
आता हा प्रथम भाग पुरता करतो सु। वरसई विष्णुभट गोडसे

भाग दुसरा २

बाघोलीचा मुकाम सोडून मजल दर मजल जाता जाता नगर बाहर जबळ आले तो
जंगलात ओल्याचे काठी दोन्ही बाजूस कणेरी तांबळ्या पाडण्या बहुत
पाहिल्या येक दोन दिवसात लक्ष पुष्पपूजा होई अशा सर्व कणेरी फुलले-
ल्या पाहून बहुत अनंद जाहाला आम्ही पुष्पेही बहुत काढिली नंतर केडगावी
वस्ती करून नगर शहरास दुसरे दिवसी दाहा वाजता पोचलो ते वां.

मूळ बही - पान २१ (तांबडा आंकडा)

मूल्य रु. १२०

friendslibrary.in

व्हीनस प्रकाशन, पुणे

भाग १ ला - प्रास्ताविक

विष्णुपंतांचे वडील व मातोश्री-बालपण-विद्यार्जनास प्रारंभ व विवाह-हरिपंत व कृष्णाबाई यांचे विवाह-जणूं राम, लक्ष्मण, भरत-बायजाबाई शिंदे यांजकडे सर्वतोमुख यज्ञ-देशाटनाचा संकल्प व त्यांतील अडचणी-वडिलांचा उपदेश-अखेर प्रयाणाचा दिवस उगवला-घरच्या मंडळींचा प्रेमळ निरोप-फाल्गुन वद्य ५ शके १७७८.

भाग २ रा - वाघोलीहून पुढें

पान १९

यजुर्वेदी ब्राह्मणास सर्पदंश-रम्य सातपुडा-क्रांतीची चाहूल-काडतूस प्रकरण-ती जूनची दहा तारीख-महूची छावणी पेटविली-उज्जनी तर गांठली-विष्णुपंत जोशी यांचे बिन्हाडी-धारानगरचे राजे पवार-राजेसाहेबांचे उत्तरक्रियेचे वेळचा दानधर्म-ग्वाल्हेरीस बायजाबाई शिंदे यांची भेट.

भाग ३ रा - झासीवालीचें बालपण

पान ३२

गंगाधरबाबा-छबेलीचें लग्न-झासीस प्रयाण-तात्या टोपी-गुलसराईचे केशवराव यांच्याशी युद्ध व अटक-तात्यांनी कानपूर सर केलें-आगवोट प्रकरण-कानपूरची लढाई-श्रीमंतांचें लखनौकडे प्रयाण-श्रीमंतांचे व स्त्रियांचे हाल-ब्रह्मावर्ती कत्तल व लूटमार-सरस्वतीबाईचें स्मारक उद्ध्वस्त केलें-तात्या टोपीने कालपी सर केली-झासीस मांडवगणे यांचे बिन्हाडी.

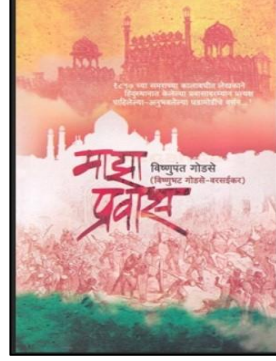
भाग ४ था - झासीवर्णन

पान ५८

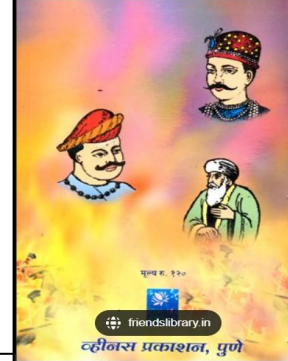
मोरोपंत तांबे यांची भेट-दत्तक प्रकरण-गोन्या बायकांस आश्रय-काम्य ग्रहयज्ञ-दानशूर लक्ष्मीबाई-बाईसाहेबांची दिनचर्या-नारायण शास्त्रीबाबांची गोष्ट-झासीवालीची अश्वपरीक्षा-दानशूर बाईसाहेबांचा स्नानविधी-झासीत नाटक

4/28/2024

महामहोपाध्याय द. वा. पोतदार संपादित अनुक्रमणिका

व्हीनस
प्रकाशन
प्रत

विष्णुभट गोडसे यांचे हस्ताक्षराचें लिप्यंतर

संवहरी माहे फाल्गुन वा। ५ मंदवार त्या दिवसी खोपवली मुकामी धर्म-शालेत वस्ती केली तेथे जेवणे करून पाहाटेस गाडीसह घाट चढोन मुकाम दर मुकाम करीत शहर पुणे येथे पोहोचलो. वरसईची गाडी भाऊबाची होती ती परत पाठविली त्या गाडीबानाबराबर तीर्थरूपास पत्र सविस्तर मजकुराचे देऊन मुग-टा घरी पाठविला व पुण्यांत पायजमा व आगात पालण्याकरिता बंडी व रुमाल बगैरे सरंजाम केला व फराळाचे बराबर करून घेऊन कवें कुटुंबा सु। व आम्ही दोघे व कवें याणी वाटेने जेवण करण्याकरिता घेतलेली बाई व कवें यांची आठ वर्षांची मु-लगी इतकी माणसे येक ठिकाणी जेवणे राहाणे होते पुण्यांत येक गाडीची ब्राह्मणांची सोबत लागली होती. असो पुण्यास भाऊबाची गाडी इदूरपर्यंत ठरावाची करून घेत सु। ३ रोजी शहर पुणे सोडून वाघोली मुकामी गेलो आता हा प्रथम भाग पुरता करतो सु। वरसई विष्णुभट गोडसे

E Book 170 माझा प्रवास ११. पत्रांच्याच्या लढाया

मंडळी-बाणपूरचे राजास फितुरीचा सुगावा-झासीवर चाल-तिसरे दिवशीं-आठवे दिवशीं-अकराव्या दिवशीं-फितुरीमुळें शौर्याचा निरुपाय-दुलाजी सिंग परदेशी-दीन झासी-इंग्रजांची फळी फोडून कालपीस प्रयाण-बंड्यांतील भीषण दुपार-सर्वत्र लूटमार आणि कत्तल-हालांना सीमा राहिली नाही-मोरोपंत तांबे यांना फांशी.

भाग पांचवा - कालपीचे मार्गावर

पान १०९

चित्रकूटाचें वाटेवर-श्रीमंतांस भेटीचें आमंत्रण व कैद-गुजराथी सावकार-काकांस लूक लागली-श्रीमंतांनी ग्वाल्हेर सर केलें-मला नारुने पछाडलें-श्रीमंतांनी बुंदीकोटा सर केलें-नवें संकट-श्रीमंतांवर नर्मदेची कृपा.

भाग सहावा - विलसियास तुलापुरुष दान

पान १४७

नैमिषारण्यांत-अयोध्यानगरींत-वानरांचा उपद्रव-अयोध्येविषयी एक कथा-लखनौ शहरी-हिंगणे यांचे सोबतीने काशीक्षेत्री.

परिशिष्ट

पान १६७

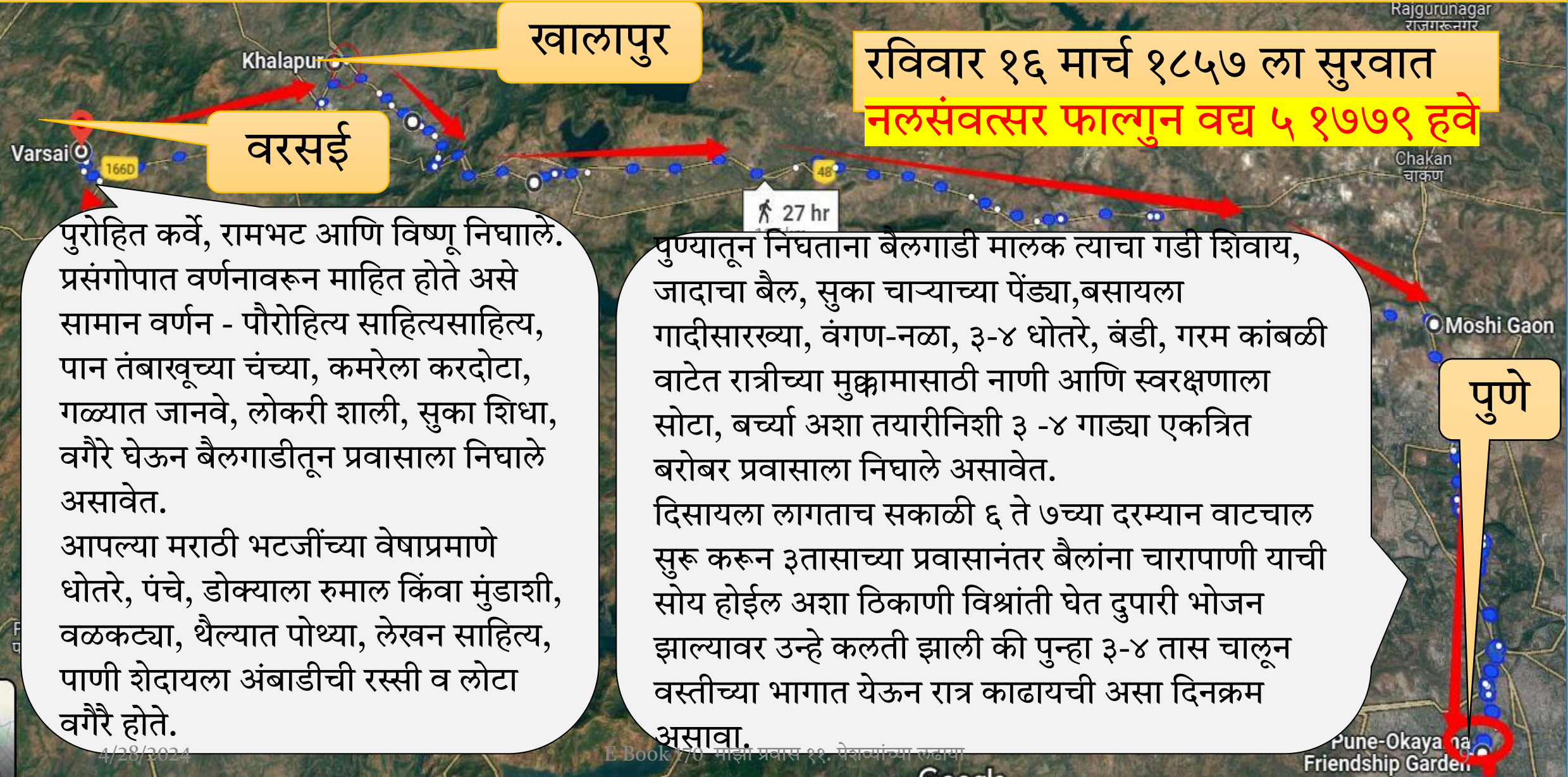
गंगेची कावड-ग्वाल्हेरचे मार्गावर-पुनः एकदां झासीस-नवें संकट व त्यांतून सुटका-सत्त्व परीक्षा-नेमावर क्षेत्री-सप्तशृंगास-मातापितरांची भेट.

- ❖ ग्वाल्हेरच्या राजमाता बायजाबाई शिंदे आजारी होत्या.
- ❖ वैद्य व हकीम, अनुष्ठाने करणारे भट, ग्रहांची पीडा घालविणारे जोशी, देवऋषी, पंचाक्षरी वगैरे लोकांचा रोजगार पिकून हजारों रुपयांची त्यांस प्राप्ति होत आहे.
- ❖ (त्या काळातील एक वृत्त)

- ❖ १८१८ साली दुसऱ्या बाजीराव पेशव्यांच्या कारकिर्दीत पुण्यात शनिवार वाड्यावरील जरीपटका ध्वज उतरला. मराठा साम्राज्य विलयाला गेले.
- ❖ नर्मदानदीच्या किनाऱ्याच्या आसपास दुसऱ्या बाजीराव पेशव्यांबरोबर धुळकोटला संधी होऊन इंग्रजांनी दरसाल ८लक्ष रुपयांच्या तनखा ठरवला.
- ❖ नंतर ते आपल्या लवाजम्यासह ब्रम्हावर्त (बिठूर) येथे वास्तव करून होते. देवाधर्माची आवड असल्याने अनेक ब्राह्मण मंडळी धार्मिकृत्यांसाठी महाराष्ट्रातून तिथे जात असत.
- ❖ पेशव्यांचे परंपरागत पुरोहित कर्वे वरसईचे असल्याने त्यांनी रामभट यांना १८३९ सालच्या सुमारास बरोबर नेले असावे.
- ❖ त्यामुळे रामचंद्र (रामभट) मोरेश्वर गोडसेकाका (जन्म १७९६ च्या सुमारास) पेशव्यांच्या होमशाळेत ऋत्विज म्हणून ब्रम्हावर्तास गेले होते.
- ❖ ब्रम्हावर्तातील वास्तवात त्यांनी दुसरा संसार केला होता.

वरसई ते खालापूर ते पुणे 117 किमी

दिनांक	कुठून	कुठे	कारण	महत्वाची घटना- किस्सा
कालयुक्त फाल्गुन वद्य ५ शके १७७८? मंदवार	वरसई १६ मार्च १८५७	महू १ जुलै १८५७	ग्वाल्हेरला जायच्या वाटेवर इंदोर जवळील लष्कराचा तळ असलेल्या महूत(सध्याचे डॉ बाबासाहेब आंबेडकर नगर) मधे थांबुन होते.	१८५७चे स्वातंत्र्य समर तेंव्हा अचानक आधी सुरू झाले. का व कसे ते पुस्तकात सविस्तर सांगिलेले आहे.
--- २८ मार्च १८५७	वरसई पुणे (वाघोली)	पुणे अंतर १०० किमी अहमदनगर ११७ किमी	त्याकाळात पुण्याला रमणा भरत असत. शिवाय शिंदे सरकारांच्या महत्वाच्या पदस्थांकडून बायजा बाईची तब्ब्येतीची माहिती काढणे.	असा लांबच्या प्रवासाला बैलगाडी, वाटाडे आणि कोणी सोबतीला आले तर खर्चात विभागून जाईल असेही कारण असावे.
...	अहमदनगर मालेगाव धुळे	मालेगाव १८५ धुळे ५२ चोपडा ७१ ३०८ किमी	सातपुडा डोंगर. विंध्य श्रेणीतील तापी, नर्मदा, सिंध, चंबळ, बेटवा नद्यापार करायच्या ठराविक नदीघाटाच्या जागा असत. त्या पार करायला नावा, साकव सोई, होत्या.	दर्जाप्रमाणे राहायची, जनावरांना चारापाण्याची व विश्रांतीच्या सोयी अनेक ठिकाणी असाव्यात. सैन्य हालचालीत अशा नाक्यांना महत्व असल्याने ती नाकी, घाट यावर आपले नियंत्रण असले की शत्रूला कोंडीत पकडणे सोईचे होईल म्हणून थोरल्या बाजीरावांचा प्रयत्न होता.

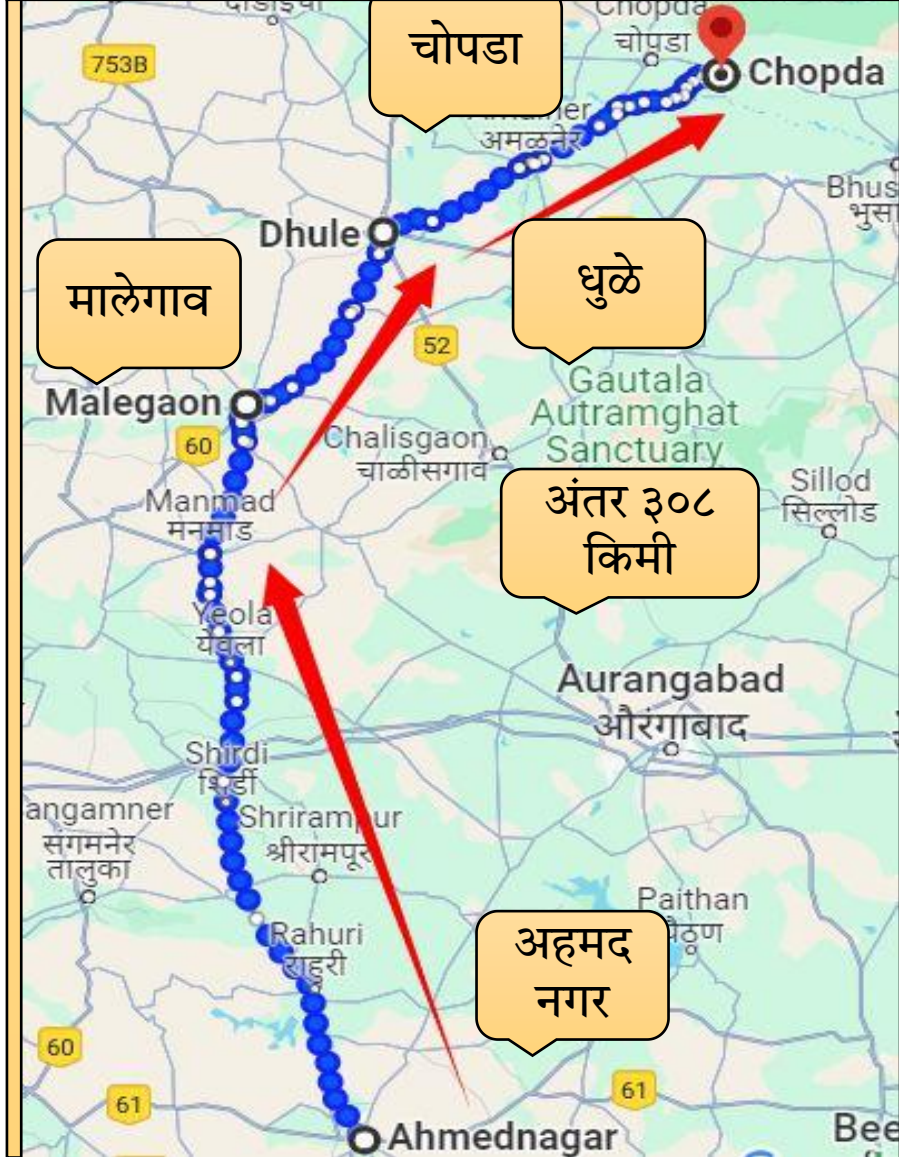
पुणे ते वाघोली ते केडगाव ते अहमदनगर 235 किमी

काही रंजक मजकूर

तो दिवस शके १७७८ कालयुक्तनाम संवत्छरी माहे फाल्गुन व ॥५ मन्दवार. त्या दिवशीं खोपवली मुक्कामीं धर्मशाळेत वस्ती केली. तेथे जेवणे करून पहाटेस गाडीसह घाट चढोन मुक्काम दर मुक्काम करीत शहर पुणे येथे पोहोचलो. पुण्यात पायजमा व आंगात घालण्याकरिता बंडी व रुमाल वगैरे सरंजाम केला व फराळाचे बराबर करून घेऊन कर्वे कुटुंबास सु ॥व आम्ही दोघे व कर्वे याणी वाटेने जेवण करण्याकरिता घेतलेली बाई व कर्वे यांची आठ वर्षाची मुलगी इतकी माणसे एक ठिकाणी जेवणे राहणे होते. पुण्यात एक गाडीची ब्राह्मणांची सोबत लागली होती. असो. पुण्यास भाड्याची गाडी इंदूरपर्यंत ठरावाची करून चैत्र शु ॥३ रोजी शहर पुणे सोडून वाघोली मुक्कामी गेलो. आता हा प्रथम भाग पुरता करतो. पान १३

अहमदनगर - मालेगाव - धुळे - चोपडा - महू

सातपुडा डोंगर. विध्य श्रेणीतील तापो, नर्मदा, सिंध, चंबळ, बेटवा नद्यापार करायच्या ठराविक नदीघाटाच्या जागा असत. त्या पार करायला नावा, साकव सोई, दर्जाप्रमाणे राहायची, जनावरांना चारापाण्याची व विश्रांतीच्या सोयी अनेक ठिकाणी असाव्यात. सैन्य हालचालीत अशा नाक्यांना महत्व असल्याने ती नाकी, घाट यावर आपले नियंत्रण असले की शत्रूला कोंडीत पकडणे सोईचे होईल म्हणून थोरल्या बाजीरावांचा प्रयत्न होता. धुळकोट जिथे इंग्रजी फौजांनी दुसऱ्या बाजीरावांना शरणागतीची वाटाघाट करावी लागली,

❖ चोपडा ते महु २०० किमी वाटेत खरगोन, त्याआधी धरण गाव ते चोपडामधे तापी नदी पार. मंडलेश्वरपाशी नर्मदा नदी पार करायला सोपी जागा असावी.

❖ चोपडाच्या आधी तापी नदी पार, नंतर दोन टेकड्यांमधून पुढे घाट पार करून धुळकोट जिथे इंग्रजी फौजांनी दुसऱ्या बाजीरावांना शरणागतीची वाटाघाट करावी लागली, खरगोन करत दिरवट जारंगाच्या कसरखल भागातून कासरावाड करत मंडलेश्वरपाशी नर्मदापार करून महु आले.

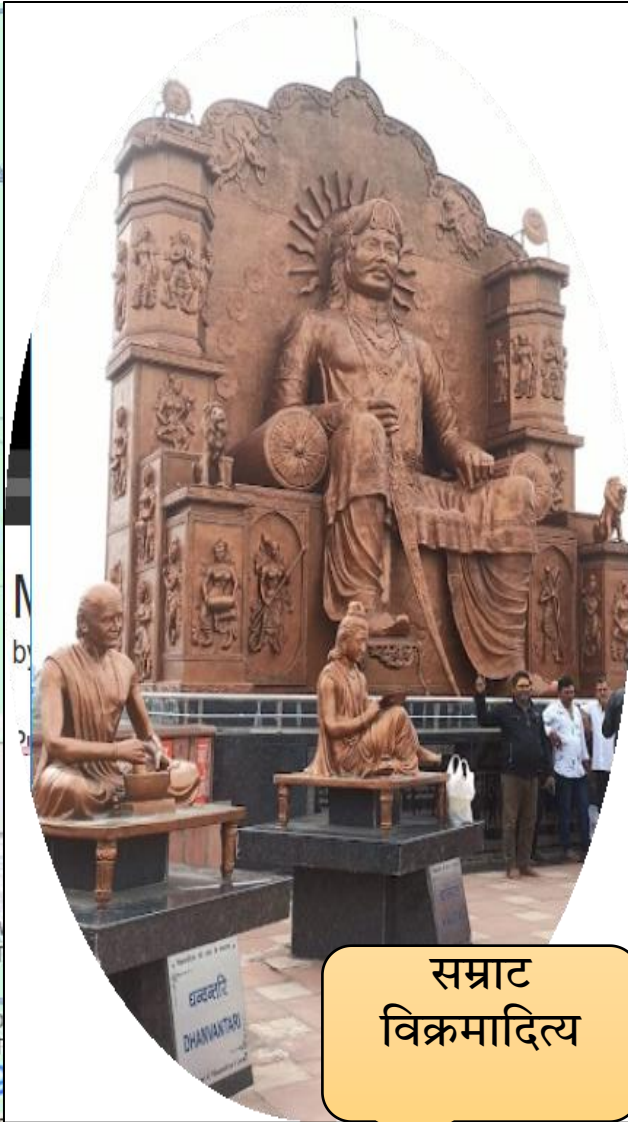

दिनांक	कुठून	कुठे	कारण	महत्वाची घटना- किस्सा
...	चोपडा ते	महू १ जुलै १८५७ २०० किमी	धुळकोट जिथे इंग्रजी फौजांनी दुसऱ्या बाजीरावांना शरणागती ची वाटाघाट करावी लागली,	खरगोन, दिरवट जारंगाच्या कसरखल भागातून कासरावाड करत मंडलेश्वरपाशी नर्मदापार करून इंदूर संस्थानाजवळ महूला इंग्रजांशी लढा चालू झाल्या असे कळले. म्हणून थांबावे लागले.
१० जुलै १८५७	महू उज्जैन धार	उज्जैन १०० धार परत १०० किमी उज्जैन	ग्वाल्हेरला जाताना वाटेत उज्जैन लागते. तिथे धारच्या सरदार पवारघराण्यात दत्तक विधानासाठी धार्मिक कार्यात द्रव्य मिळवायची वार्ता कळल्याने हजारो स्थानिक भटजी मंडळी तिकडे गडबडीने जाताना पाहून	विष्णूभटांनी जायचे ठरवले. तसे ते दोघे गेले. कर्वे गुरुजी मात्र ब्रह्मावर्ताला निघून गेले. काही कारणांनी फार मोठ्याप्रमाणात धार्मिक कार्यक्रम झाला नाही म्हणून पक्वान्नांचे भोजन आणि दक्षिणेचा लाभ न होता ते परतले.
कार्तिक शुद्ध पंचमी म्हणजे	उज्जैन २२ ऑक्टोबर १८५७.	ग्वाल्हेर	ग्वाहेरीत बायजाबाईंकडील संभावना झाल्यावर रामभट काका आपण झाशीला जाऊ तिथे त्यांचे स्नेही भेटतील म्हाणाले.	त्या सुमारास एक मराठा सरदार झाशीला निघाले होते, २५ हत्यारबंद सैनिक होते. त्यांचा सोबतीने एका बैलगाडीतून जायची सोय झाली.
28 April 2024		E Book 170 माझा प्रवास ११. पेशव्यांच्या लढाया		14

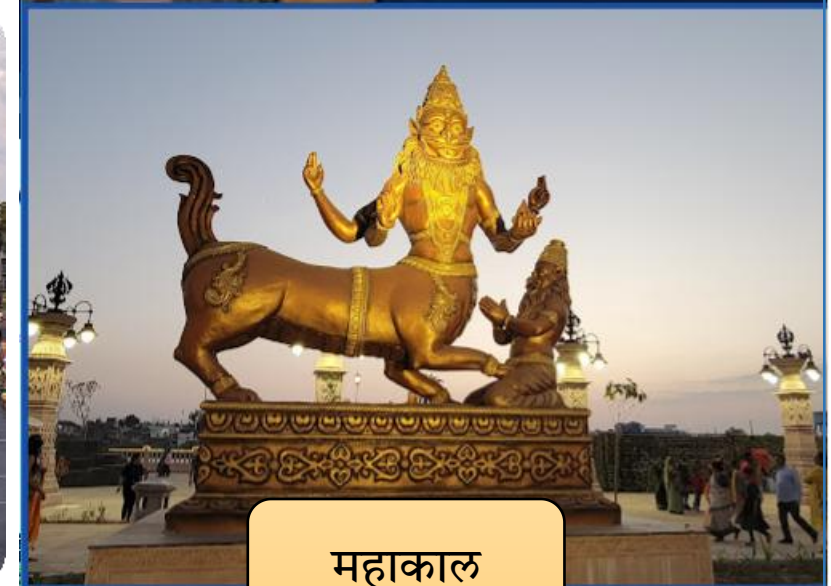
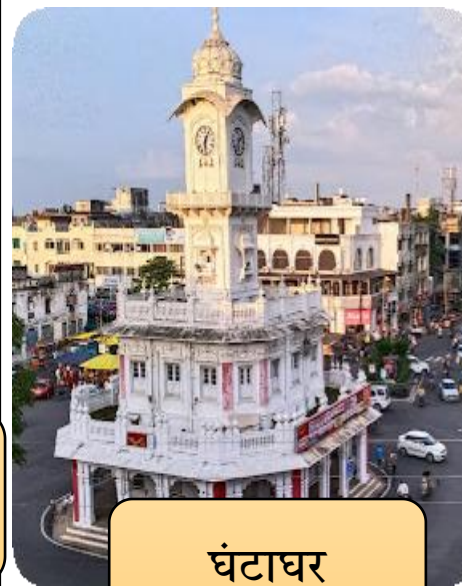
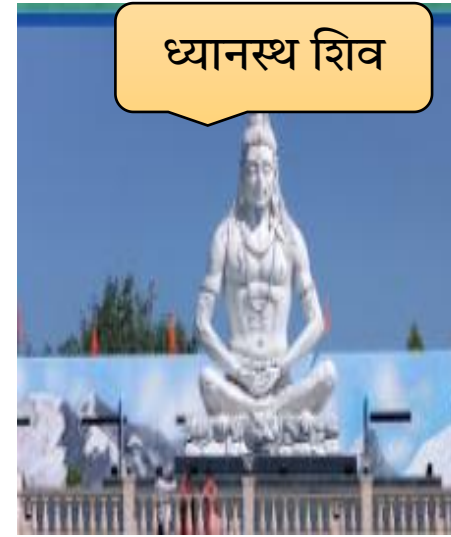
प्राचीन अवंतिका सध्याची उज्जैन नगरी दर्शन

28 April 2024

E Book 170 माझा प्रवास १

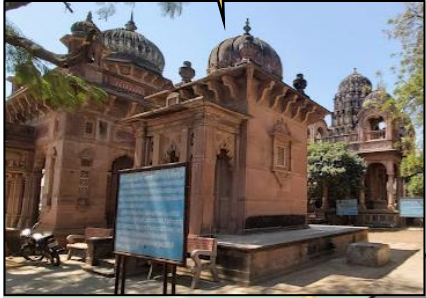

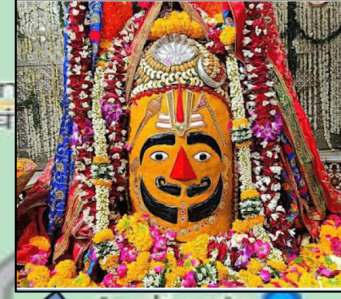
- ❖ धारचे राजे पवार यांनी दत्तक घेतल्याने लहान राजपुत्राची मुंज थाटात होणार असल्याचे कळल्यावर हजारो भटजी तिकडे धावले.
- ❖ म्हणून रामभट, आणि पुतण्या विष्णूभटांनी कर्वे यांची सोबत सोडून धारला निघाले. तिथे दान दक्षिणा घेऊन उज्जैनला जावे लागले.

धारचा
राजवाडा

उज्जैन ते धारला १०० किमी लगबगीने
जाऊन मिळवलेली दान दक्षिणा घेऊन
परत उज्जैन १०० किमी

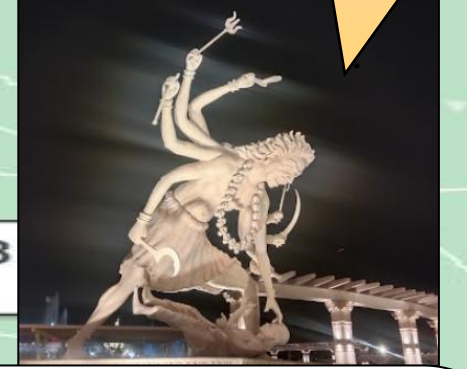

चर्मावती - चंबळ नदी
लागली

उज्जैन
महाकालेश्वर

नवे महाकाल
मंदिर

- ❖ बैलगाडीवाल्यांचा करार म्हू - इंदूरपर्यंत होता. पण बंडाची लक्षणे पाहून त्यांना मनवून महुपासून कसेबसे उज्जैनला जायला तयार केले गेले.
- ❖ उज्जैनला गेल्यावर कळले की ग्वाल्हेरला आणीबाणी असल्याने तिथे जाऊन समाराधना, घसघशीत दक्षिणा मिळायची शक्यता नाही.
- ❖ वरसईला असे हात हालवत परतणे योग्य नसल्याने उत्तरेला न जाता दक्षिणदिशेला धारच्या संस्थानात जाणे ठीक वाटले... १०० किमी

20 hr 53
93 km

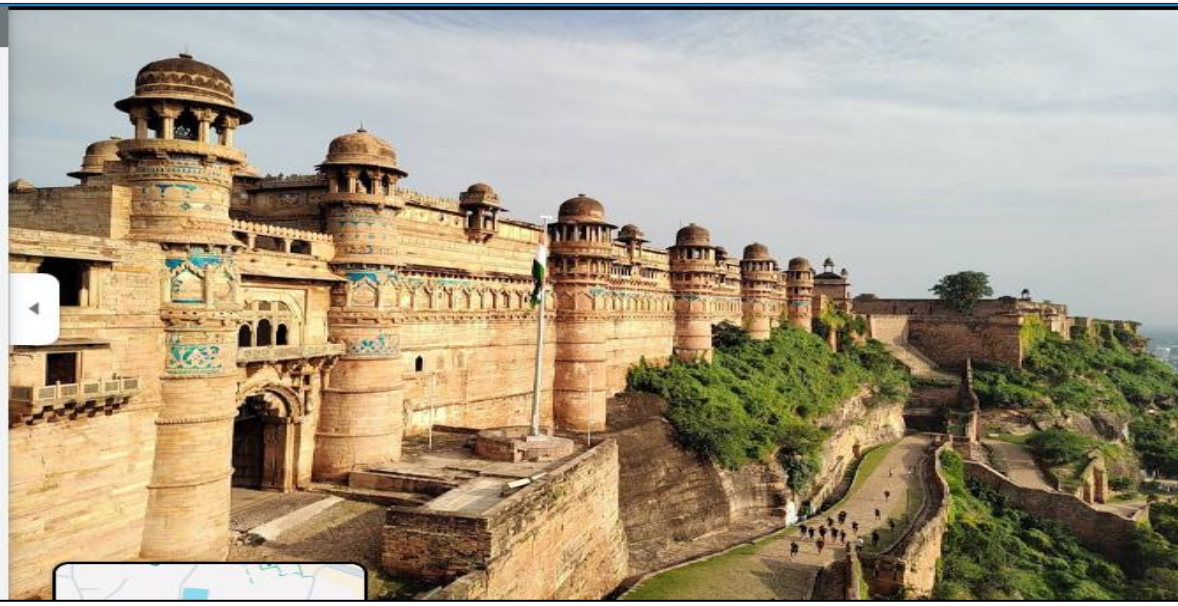
दोधे उज्जैनहून ग्वाल्हेरला आले

- ❖ ग्वाहेरीत बायजाबाईकडील संभावना झाल्यावर रामभट काका आपण झाशीला जाऊ तिथे त्यांचे स्नेही भेटतील म्हाणाले.
- ❖ एक मराठा सरदार झाशीला निघाले होते, २५ हत्यारबंद सैनिक होते. त्यांचा सोबतीने एका बैलगाडीतून जायची सोय झाली.
- ❖ तो दिवस होता कार्तिक शुद्ध पंचमी म्हणजे २२ ऑक्टोबर १८५७.

भाग २ समाप्त

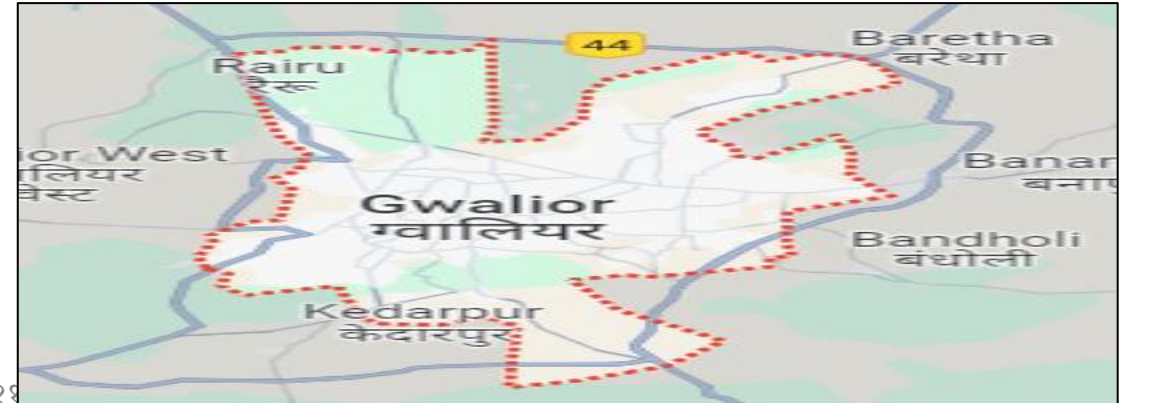
- ❖ उज्जैन - सारंगपूर - शिवपुरी क्षिप्री? - नरवर-मोरेना वरून ग्वाल्हेरला आले. ५०० किमी.
- ❖ चंबळ खोऱ्यात लपायला सोईची बिहड (मातीची टेकाडे) जास्त कटकटीचा आणि धोकादायक असल्याने
- ❖ दरोडेखोरांच्यासाठी सोईची वस्ती असे.

- ग्वाल्हेरीस बायजाबाई शिंदे यांची भेट
- दानाध्यक्ष यांनी बायजाबाईसाहेब यांची भेट केली. आनेक दंगे उठल्या- कारणाने यज्ञ बंद जाहाला. तरी बायजाबाई दक्षिणेतून आलेल्या ब्राह्मणांचा सत्कार करून दरमहा सुमार दाहा दाहा रुपये भोजनखर्चाकरिता पोचवीत असे. मग आम्ही आठा दिवसी मुजुमदार यांचे वाड्यात स्वतंत्र बिराड करून काका व मी राहिलो. शहरात रोज लढाईच्या बातम्या लागत होत्या. सर्व हिंदुस्थान खळबळले होते. असो.

ग्वाल्हेरीतील वास्तव्य

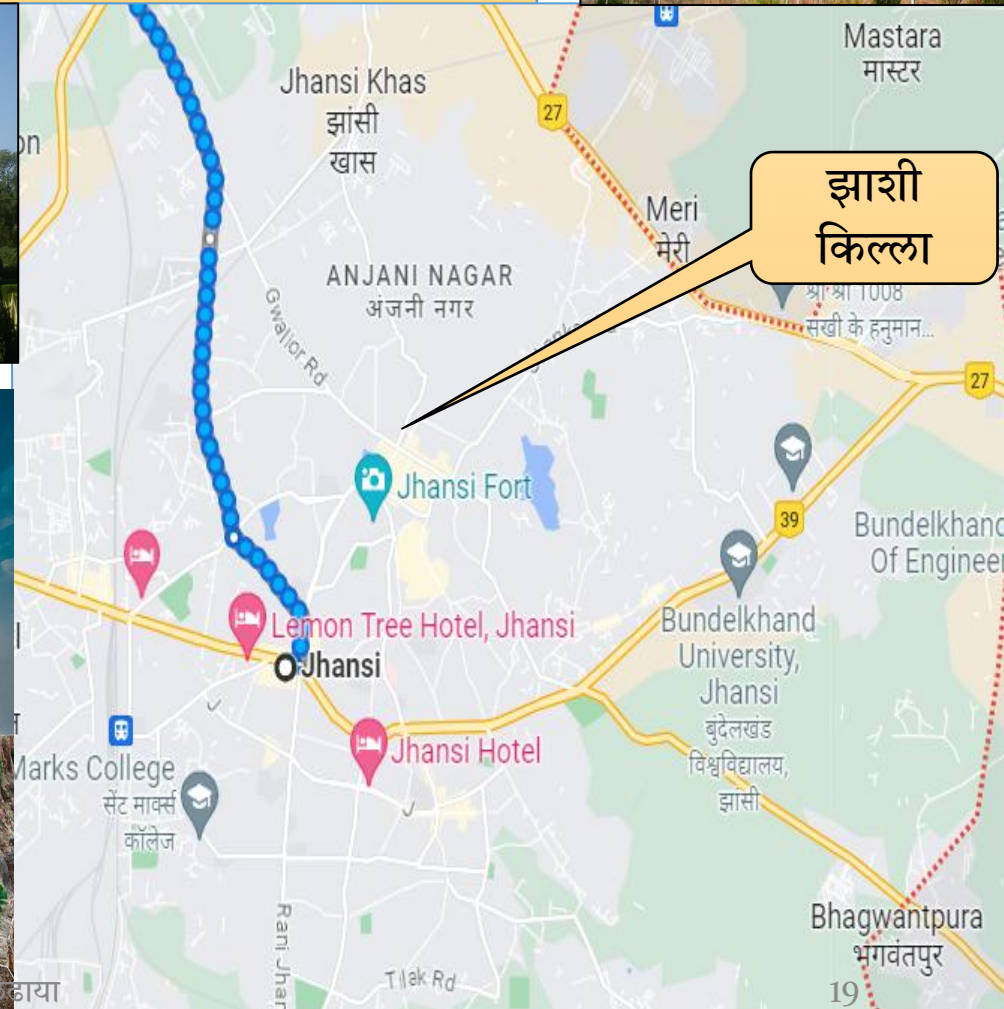
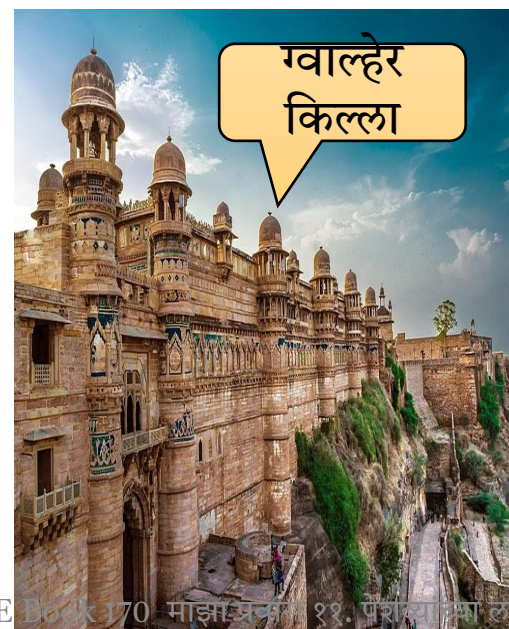
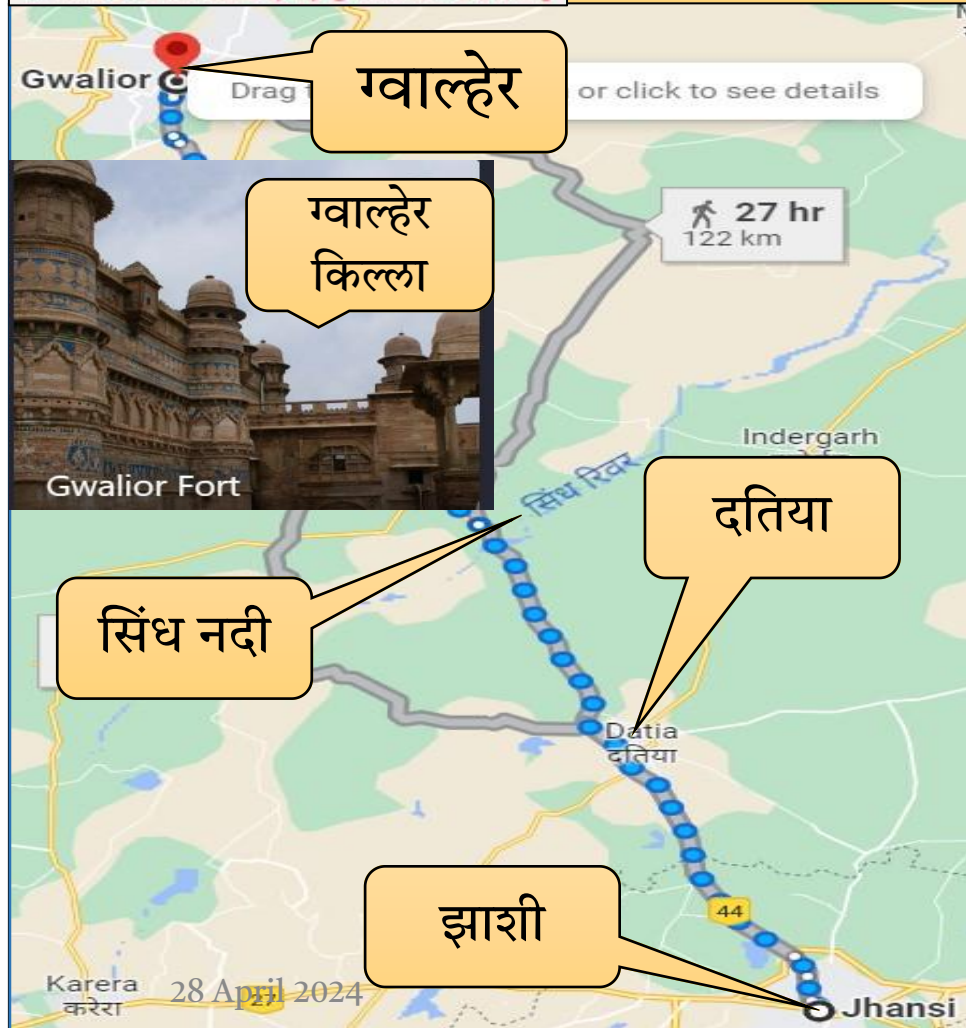
- कार्तिक शुद्धात दक्षिणेतून आलेले ब्राह्मणांची बिदागी करण्याचे विचारे सभा केली. कितिक ब्राह्मणास शालजोड्याही दिल्या. आम्हास पितांबर व दीडसे रुपये रोख देऊन बिदागी केली. नंतर झासीस जाण्याचा विचार आम्ही करू लागलो. आता झासीस गेल्यावर ते प्रकर्ण त्या भागात लिहावे तर हा भाग फार मोठा होईल, तर हा भाग इथेच संपवितो. दुसरा भाग समाम :

Sukla Panchami (Ju) [Vahni Vaasini]

ગ્વાલ્હેર તે ડાશી

तो दिवस होता कार्तिक शुद्ध पंचमी म्हणजे २२ ऑक्टोबर १८५७.

राणी लक्ष्मीबाईंचे झाशी संस्थान

November 21, 1857

9:00:39

5:30:00 (East of GMT)

78 E 35' 00", 25 N 26' 00"

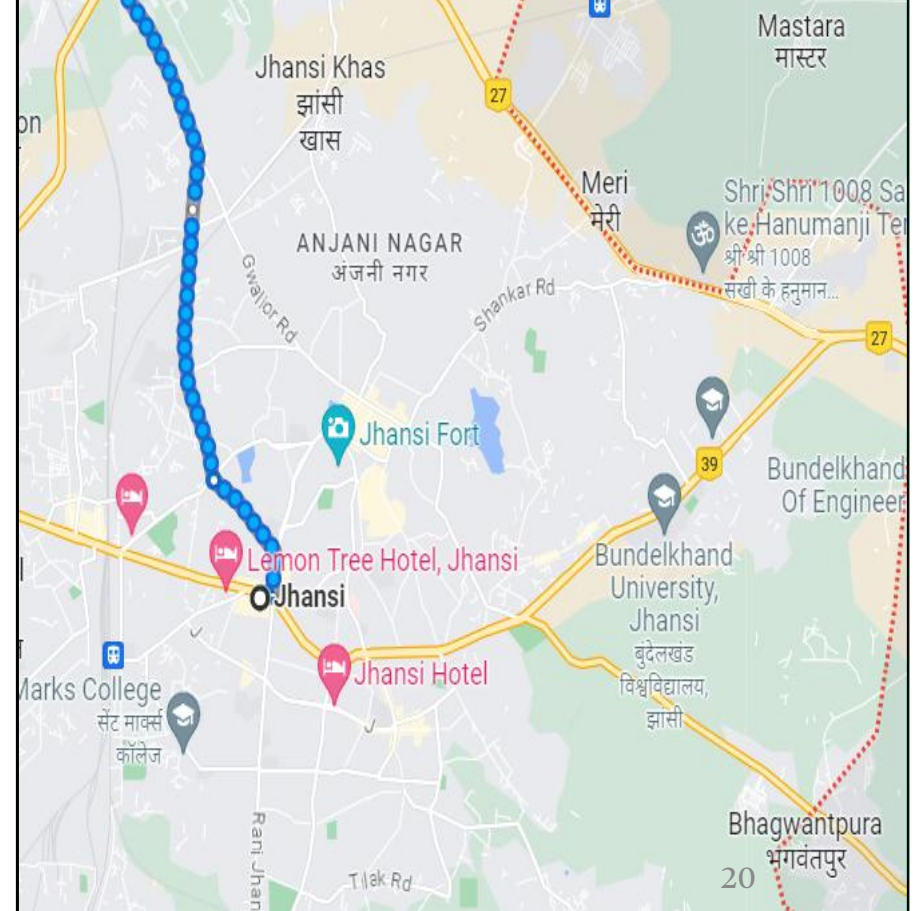
Jhansi, India

Pingala - Margasira

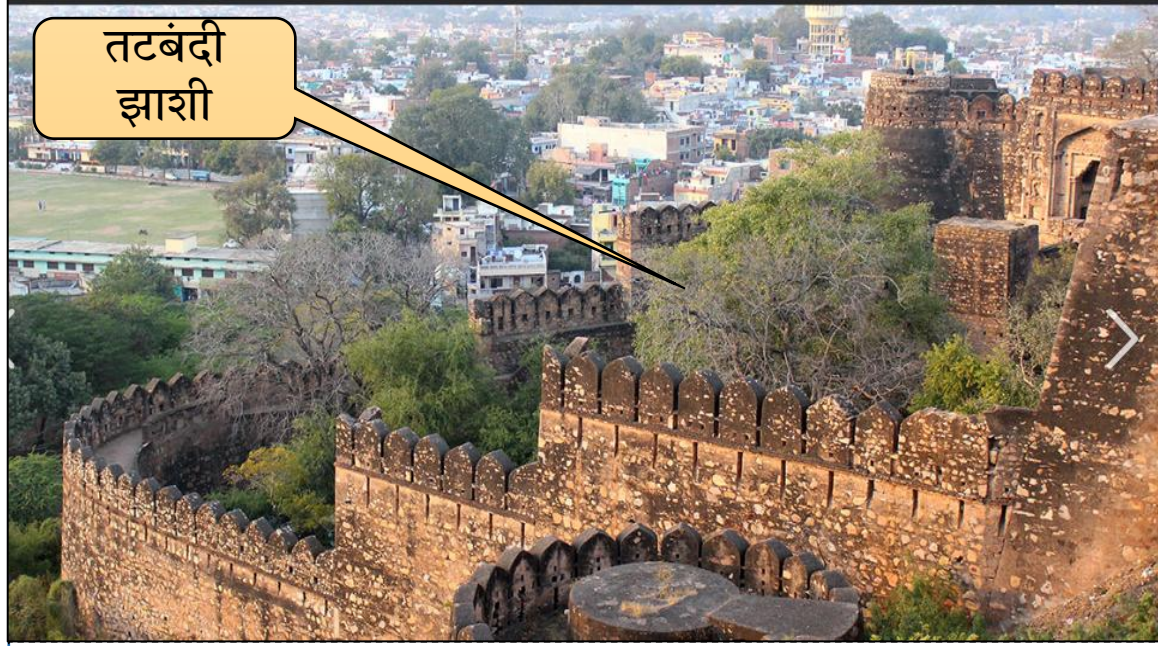
Sukla Panchami (Ju) [Vahni Vaasini]

झाशी संस्थान नेवाळकर सरदारांची राजधानी होती. गंगाधरपंत नेवाळकर स्त्रैण स्वभावाचे होते. विवाहाची चिंता होती. मोरोपंत तांबे यांनी मनू या चुणचुणीत, हुशार आणि साहसी मुलीची विवाहासाठी निवड करण्यात आली. शस्त्रे चालवणे, घोडेस्वारी, मनुला घडवले गेले. लक्ष्मी नावाने ती झाशीची राणी झाली. काका रामभट्ट पुर्वी ब्रह्मावर्तात असताना मोरोपंत तांबे तिथे पौरोहित्य करत होते.

विवाहानंतर काही काळात झाशीच्या सिंहासनाला दत्तक घेतले गेले. इंग्रजांनी ते मान्य केले नाही. तनखा बंद केला गेला. दुसऱ्या बाजीरावांचे दत्तक पुत्र नानासाहेब पेशवे यांच्या देखरेखीत बालपण गेले.

झाशीचा बळकट किल्ला आणि तटबंदी

झाशी शहर सुरेख, टुमदार. खंदकाचा तटबंदी किल्ला, आत ४ हजार लोक राहतात. टोलेजंग बुरुज, ४-५ मजली सरकारी इमारती, रमणीय बागा, शंकर नावाचा बालेकिल्ला. शस्त्र संचालनालये, गावातील हवेल्या, गालीचे, रेशमी वस्त्रे, पितळी सामानाची झाशी पेठ होती. हलवाईपुरा, कोष्टी पुरा, घरे कौलारू, घरोघर विहिरी होत्या.

झाशीच्या पश्चिमेला वेत्रवती (बेतवा) पार बाणपुरा लहान संस्थानचा राजाने प्रजेला सुरक्षेसाठी झाशीच्या परकोटात पाठवले. स्वतः नदीपात्रातील बेहेड्यात (मातीच्या रुंद खाचा) लपला. राणीने गरीबांना चुरमुरे, फुटाणे, गणपती मंदिरात अन्नछत्र, भांडी कुंडी इतर धातू वितळवून टांकसाळ्यातून नवी नाणी पाडली. (पान ९५)

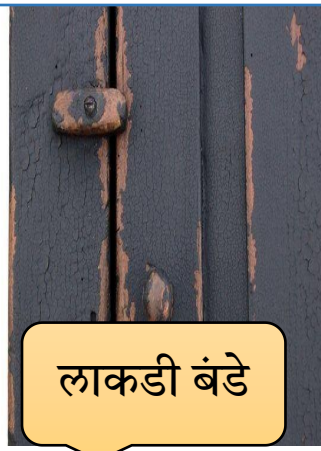
राणीसाहेबांच्या मंदिरातील आदर सत्कार नोंदी

- ❖ चैत्र मास आला. एप्रिल १८५८. युद्ध होणार असे दिसु लागले. लोकात उदासी आली. हळदीकुंकू समारंभ करून आनंदी वातावरण निर्माण करावे. जनतेला राणीबद्दल विश्वास वाटेल.
- ❖ जनतेचे मनोधैर्य वाढेल. म्हणून झाशीतील तमाम स्त्रिया जमवल्या. दिवाणखान्यात भव्य गौर मांडून सजली. जरीचे छत, किनखापी पडदे, हंड्या झुंबरात दिवे लावून चकचकाट करून सोडला होता. पानसुपारी, लाखो फुले, खायचे पदार्थ असा थाट होता. (पान ९७)

झाशीच्या वास्तव्यातील घटना

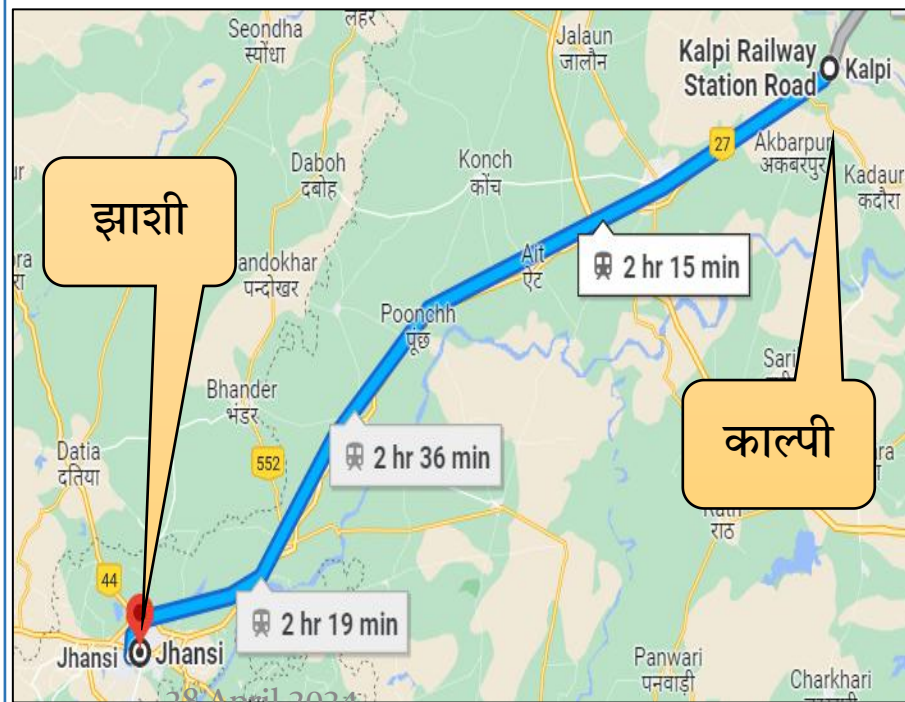
रामभट काका ब्रह्मावर्तस १५ वर्षे होमशाळेत ऋत्विज्य होते तेव्हा राणी लक्ष्मीबाईचे वडील मोरोपंत तांबे हाताखाली पौरोहित्य शिकत होते. काही दिवसांनी काकानी मोरोपंतांची भेट घेतली. बाईसाहेब महालक्ष्मी मंदिरात नवचंडी याग करतात. ग्रहदोष निवारण करण्यासाठी जप, दाने चालू होती. विष्णू भटांनी चालू अनुष्ठानातील तृटी बरोबर नेलेल्या पोथीतून संदर्भासह सिद्ध केल्यानंतर त्यांची प्रतिष्ठा वाढली. १२ रुपयांचा धोतरजोडा, २० रुपयांचे पागोटे बक्षीस मिळाले. मार्गशीर्ष शु. पंचमीला (22/११/१८५७.) वाड्यात बिऱ्हाड करायची परवानगी मिळाली. दरमहा ३० पगार झाला. उंची वस्त्र प्रावर्णे, शालजोडी पांघरायला, उत्तम पागोटी, मोठ्या आश्रित मंडळींच्यात उठबस वाढली. पळी पंचपात्र घेऊन पीतांबर नेसून भात, भाज्या, कोशिंबिरी, पक्वान्न मिळत राहिली. बाईसाहेबांच्या सानिध्यात राहून दरबार, राज्य कारभार याची सर्व माहिती मिळाली. विशेष म्हणजे अनमोल पुस्तकांचा संग्रह केला. शिमग्याचा सण जोरात झाला. मे १८५७ नंतरच्या ११ महिन्यात इंग्रजांनी झाशी शहरात हस्तक्षेप केला नव्हता. 22

झाशी शहर भीषण कत्तल आणि वाताहत

- झाशीत चारी बाजूनी मोठे मोठे वाडे आहेत. हा मोडलेला वाडा यास पूरवी वाट बौळांनी होती. वाडा मोडून गेल्यावर दाहा पंधरा वर्षांनी राजमार्गानजीक बोळात रंगारी याणी इजमाली घर थोड्या खर्चांनी बांधिले आहे. याजमुळे ती जागा कोणास सापडावयाची नाही व जाण्यास रस्ताही नाही. या बुंदेलखंडांत पूरवी पासून चोरांचे भय फार, सबब घराचे भिंतीत जागा फार धरून रुंदीच्या भिंती घालितात. पुढे फडताळ किंवा कोनाडा असतो, त्यात जाऊन बसून सर्व भांडीकुंडी, कापडाचे गढे वगैरे सर्व सामान राहिल असे लावून रात्रौ घर मोकळे ठेवण्याची वहिवाट होती. त्याजवरून मोडलेले भिंतीत मनुष्ये लपून राहण्यास जागा आहे. परंतु तेथे काळोख फार आणि वारा मुळीच नाही. त्या जाग्यास या देशात बंडे असे म्हणतात. जीव बाहेर राहिल्यास जाईल. म्हणोन तेथे राहाणे आहे.

जीव फार पाण्याकरिता घाबरून गेला. नंतर काही वेळानी बंदुक वाजत नाही असे मनांत आणोन, लवकर निघोन विहिरीवर येऊन पाण्याचे मडके भरून पाणी पिऊ लागलो. तो पाणी पिण्याचे काम संपता संपता जवळचे वाड्यात आवाज जाहाला. तसेच मडके टाकून घाबरत घाबरत धाऊन जीवभीतीने भलतेच बंड्यापासी जाऊन कोनाडा मोठा होता त्यांत डोके घालून शिरण्यास लागलो. त्यांत दोन बायका तरुण होत्या. त्याणीही जागा लौकर करून देऊन, आत लौकर या असे मजला सांगितले. मग मी आत शिरलो. तो बंडा लाहान फार होता. आतील बायकोचे तोंड पश्चमेस होते, माझे तोंड पूर्वेकडे होते. जागा लाहान सबब उरासी ऊर गच्च लागून गेला होता. दरम्यान आंगातील चोळी मात्र होती. ती घामानी सर्व भीज जाहाली होती. असी मिठी मारून चार सहा घटका बसलो होतो. ते समई माझे वय तीसपासून तेहतीसपर्यंत असावे व त्या स्त्रीचे वय आठरा वर्षांपासून विसाचे आत होते. परंतु उभयतांस कामेच्छा जाहाली नाही, इतके जिवाचे भय आहे. तेथून पाच सहा घटकेने पुन्हा बाहेर पडून आपले जागी बसण्यास गेलो.

**मर्दा
नी
झाशी
वाली**

17 जून 1858

झाशी गावाची वाताहत झालेली पाहून राणी लक्ष्मीबाई पांढरा शुभ्र राजरत्न घोड्यावर स्वार झाल्या. स्टाकिन, पायजमा, बूट असा पुरुषी वेश परिधान केला. अंगात चिलखत घातले. कमरेला तलवार, जंबिया घट्ट बांधली. एक रुपयाचा जाम (शेला) कमरेला बांधला. रेशीमगाठी धोतराने १२ वर्षाच्या दामोदरराव दत्तक पुत्राला पाठीशी बांधून घेतले. 'जय शंकर' अशी रणगर्जना करत ती भर शहरातूनच बाहेर पडली. 'शाबास त्या बायकोची! बरोबर १२शे विलायती सैनिक घोड्यावरून पाठोपाठ निघाले. पाठलागावर इंग्रज गेले. पण सूर्यास्त झाल्याने परतले. सतत घोडेस्वारी करत कालपी गावात एका ठिकाणी पोहोचल्यावर तिथे तात्या टोपे सांनी त्यांच्या सहायची सोय केली.

मळक्या पठाणी वेशात झाशीवाली पाणी पिण्यासाठी थांबली...

- ❖ पहाटे एका विहिरीपाशी मळक्या पठाणी वेशात झाशीवाली पाणी पिण्यासाठी थांबली. बाईंनी आम्हाला ओळखले. आपणहून रस्सी-मडक्याने पाणी शेंदून दिले. म्हणाल्या, 'दैवगती विचित्र आहे. हिंदू धर्माचा अभिमान धरून वित्ताची, जीविताची आशा सोडली. चरखरीवर लढाईत यश आले नाही'...
- ❖ 'तुम्हा गरीब भिक्षुक ब्राह्मणांना घोड्यावर बसता येत नाही. बर... काल्पीत गुदामात यावे. म्हणून चालत्या झाल्या. ..काल्पीत पुन्हा भेट घेतली.
- ❖ 'आज इथे लढाईची शक्यता आहे तेंव्हा यमुनेच्या घाटावर माझी ओळख सांगून ब्रह्मावर्तास जावे.' शेवटी आम्ही सांबसदाशिवांचे दर्शन घेऊन ब्रह्मावर्तास पोहोचलो.

काल्पीचे भीषण वास्तव्य

काल्पी हे लहानसे टुमदार शहर यमुनाकाठी आहे. यमुना उत्तर दक्षिण वाहत असून, पश्चिम किनाऱ्यावर काल्पीचा किल्ला बांधलेला आहे. त्यास तिन्ही अंगांनी मोठा मजबूत कोट आहे व चवथे बाजूस यमुना फार खोल आहे, याजमुळे हा किल्ला फार शोभिवंत असून तसाच बळकट आहे. (सध्या असा केविलवाण्या परिस्थितीत दिसतो.)

काल्पीत पोहोचलो. गावातील महत्त्वाचे भाग पाहिले. लढाईची धामधूम सुरू होती. यमुनेच्या घाटावर इंग्रज सैन्य तोफा आणि बंदुका घेऊन सज्ज होते. तीन दिवस लढाईत बंडात सामिल सैनिक नवशिके, होते. त्यांचे लक्ष लढाईवर नसे. ते चोरटे, लुच्चे, लुटारू काल्पीच्या श्रीमंत संभावितांची घरे लुटली. साखर मंडी लुटली. अनाथ स्त्रियांची दुर्दशा केली. इंग्रज सैनिकांनी काळ्या शिपायांना मारले. पळवून लावले. आपल्या सैन्याने नासधूस, पळापळ पाहून तात्या टोपी, रावसाहेब, झाशीवाली बाई रंग फिरलेला पाहून पळ काढून अरण्याचा रस्ता धरला. आम्ही जिवाच्या भितीने लपून तीन दिवस काढले. रात्रीआडवाटेने यमुनानदी पार करायला बाईसाहेबांनी सांगितले त्यामुळे नावाड्याने पार करून दिले. त्यानंतर चोरांनी झाशीतील दान, पगाराचे सगळे पैसे चोरले. पायी चालत ब्रह्मावर्तास गेलो. वाटेत खिरागाडेश्वर (क्षीरगर्तेश्वर) सांबसदाशिवाचे दर्शन घेऊन ब्रह्मावर्तास पोहोचलो.

बिठूर - प्रथम गंगा दर्शन

- ‘हे गंगे, तुझ्या तीरावर राहून, तुझे पाणी पिऊन, तुझ्या किनारी खेळून, तुझ्या नावाचे स्मरण करून, तुझ्याकडे अभिमानाने पाहत माझ्या शरीराचा काल व्यतीत होऊ दे.’ बिठूर - प्रथम गंगा दर्शन

ब्रह्मावर्त घाट

ब्रह्मावर्त किल्ला वेस

ब्रह्मावर्त मंदिर

गंगा दर्शन

ब्रह्मावर्त संग्रहालय
शस्त्रागार

वाल्मिकी लवकुश घाट

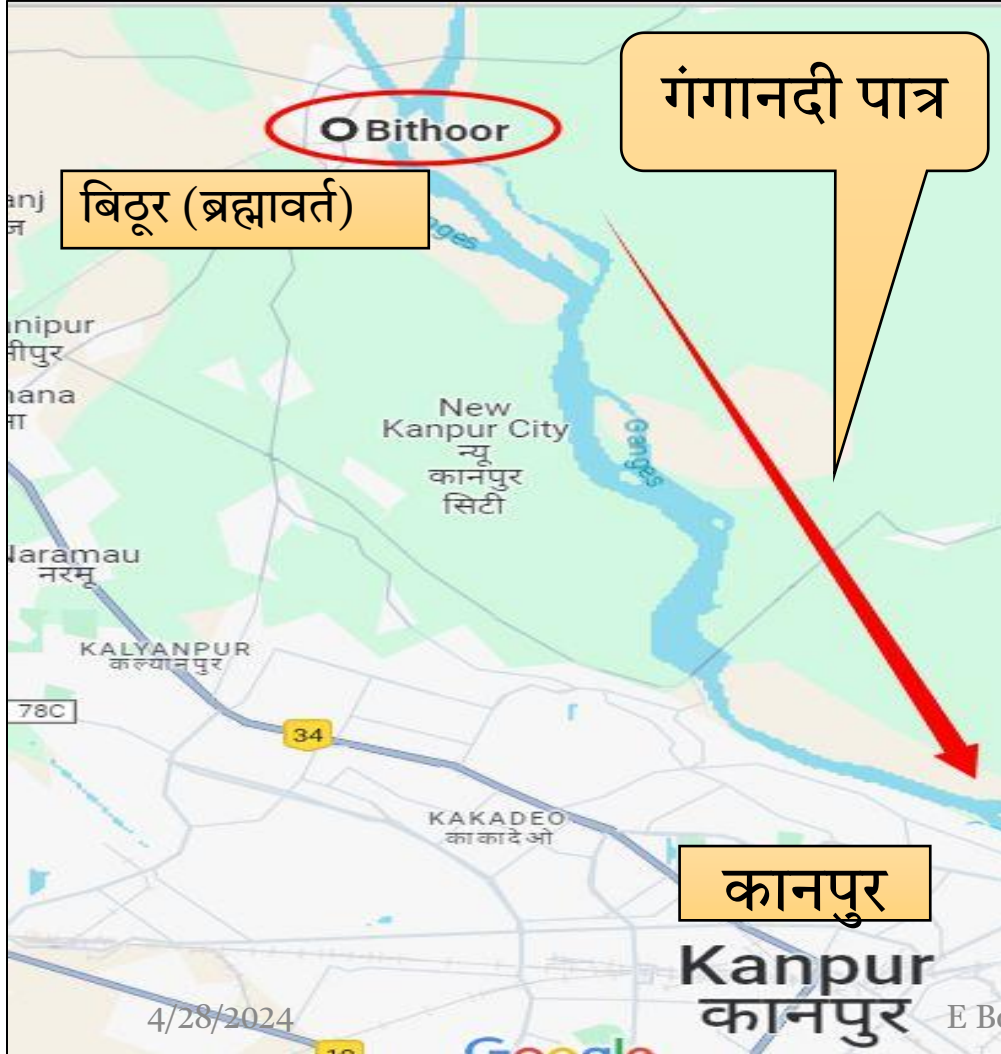
28 April 2024

E Book 170 माझा प्रवास ११ पेठ्यांच्या लढाया

ब्रह्मावर्त दर्शन

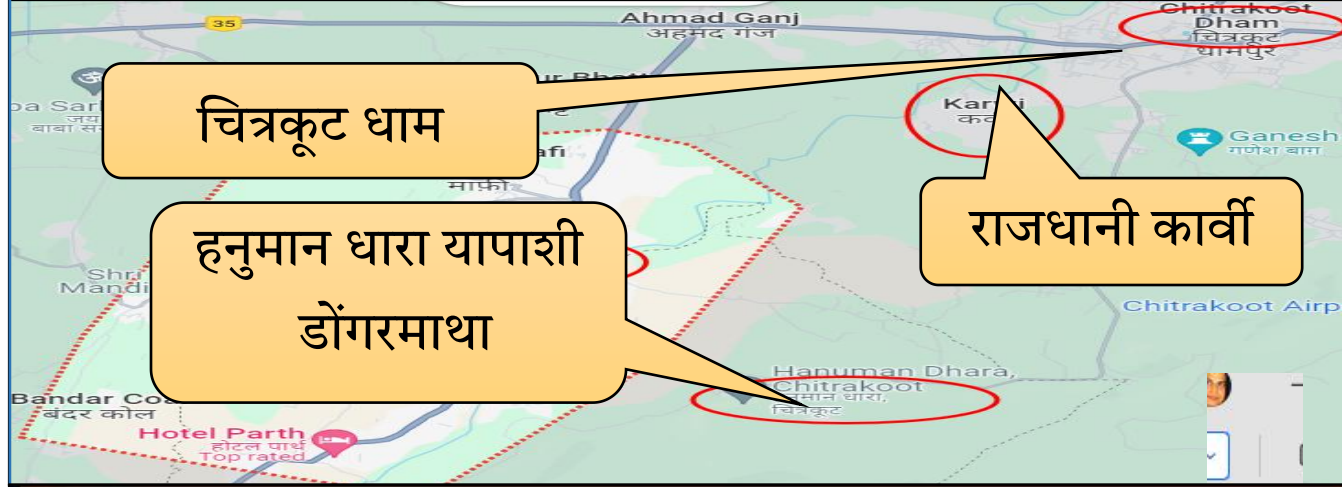

वाटेत खिरागाडेश्वर (क्षीरगर्तेश्वर)
सांबसदाशिवाचे दर्शन घेऊन
ब्रह्मावर्तास पोहोचलो.

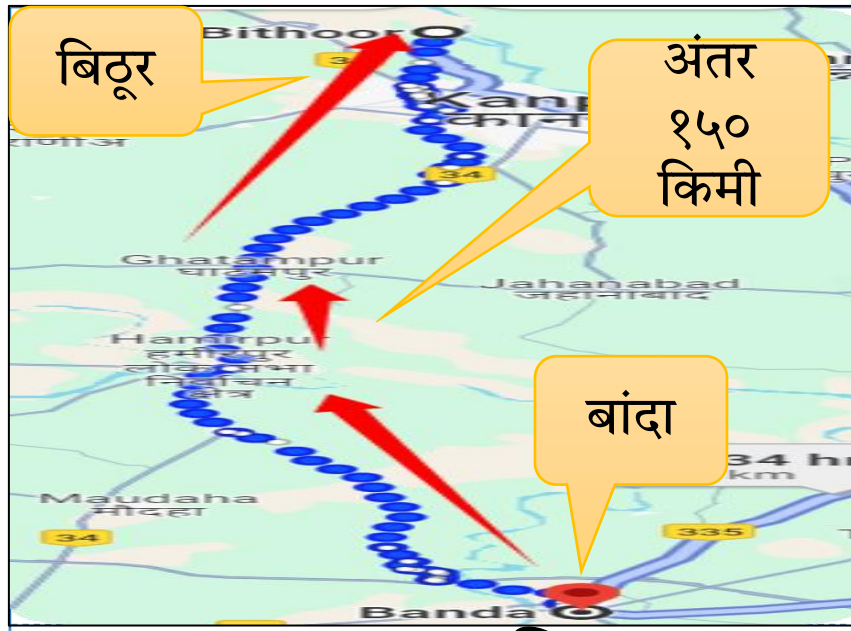
घरून निघाल्या पासून ग्वाहेरीत आणि झाशीच्या ८,९ महिन्यातखाऊन पिऊन ४-५शे रुपयांची कमाई झाली होती. शिवाय संस्कृत संभाषणकला आत्मसात झाली. पौरोहित्याचे बोलावणे घेताना अनेकदा दरबारातील ज्ञानीलोकांनी धर्मचर्चेत काय बरोबर, काय गैरलागू वाक्यार्थ जवळच्या पोथ्या टिप्पणे यातून त्यांचे अनुभव विश्व विस्तारले, वाटेत अनेक अडचणींना तोंड देताना, युक्तीने सुटका करून घेण्यासाठी धूर्तपण अंगी आले. काकांना पोटदुखीचा त्रास उद्भवल्यामुळे आडवाटेत बाकीचे यात्रेकरू त्यांना टाकून जातात. आयुर्वेदातील उपचार करत काकांना मरणाच्या दारातून बाहेर काढतात.

चित्रकूटावर श्रीमंत पेशव्यांची झालेली दैना

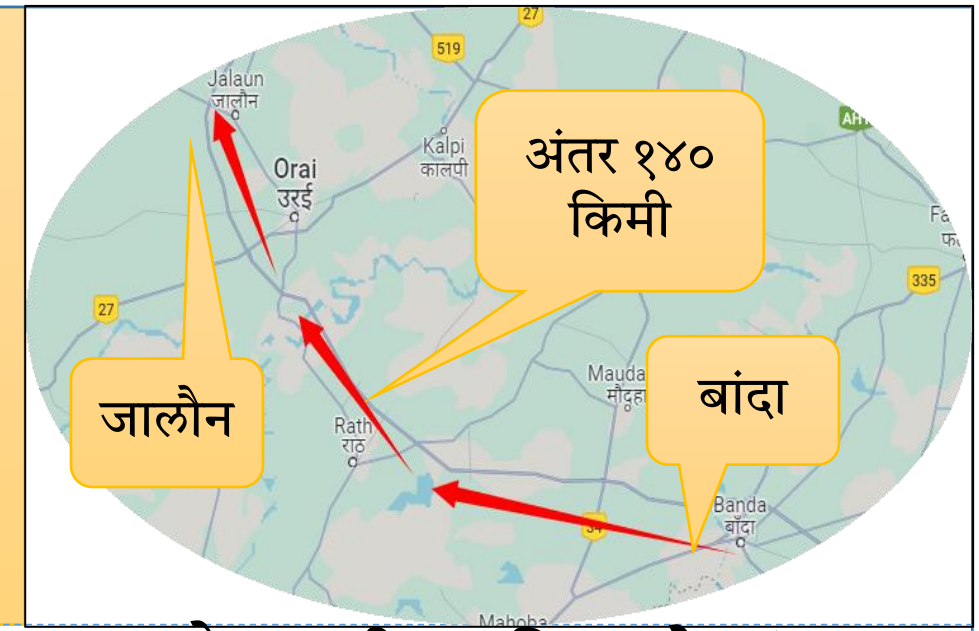

- ❖ कै. रधुनाथराव पेशव्यांचे अमृतरावयांचे चिरंजीव . त्यांचे पुत्र विनायकराव. त्यांना 'चित्रकूटवाले पेशवे' म्हणत. त्यांनी माधवराव आणि नारायणराव ही दोन मुले दत्तक घेतली होती. १८५७मध्ये नारायण राव यांनी स्वतःला पेशवा घोषित केले चित्रकूटपासून ४५ किमीवरील कारवीवर राज्य केले. कारवी २ जून १८५८ रोजी इंग्रजांनी ताब्यात घेतली.
- ❖ दिवाणजी राधा किसन यांच्या कारवायांमुळे श्रीमंतांना कैद केले. गुजराती सावकार हरिकर्ण - रविकर्ण यांची पेढी लुटली. नंतर इंग्रजांनी एक कोटी नुकसान भरपाई म्हणून त्यांना परत केले.

बांधाहून जाताना काकास लूक लागली. (उष्ण वाऱ्याच्या झळांमुळे ते गंभीर आजारी पडले.)

भाग ५ पान १२५ चित्रकूट धाम यात्रा करून बांधाहून ११ जण २ बैलगाडीतून निघालो. अंगात बन्यान, नेसू पंच, उपरणे, सत्तूची पिशवी, पितळी कटोरा, तंबाखूची चंची, चिरगुट पांघरुणे व भांडी. गाठेड्याच्या गाडीत घालून पुढे गेली. गाडीच्या प्रवासात काकांना लूक लागली. ते आजारी पडले. बाकीचे गाडी घेऊन निघून गेले. खिचडी करून सोवळ्यात वाढायला, लंगोट लावून ओला करून काकांना खिचडी दिली. स्वतः खाल्ली. ८ दिवस तिथेच राहून पायी निघालो. संकट परंपरा चालू होती. पाहारेकरी गौड ब्राह्मणांनी सांगितले. जालोनला जा. (*'काकांची क्षीण प्रकृती पाहता १४० किमी दूर जालवण किंवा जालौनला न जाता' हे जास्त शक्य वाटते. (पान १३१) श्रीमंत नानासाहेब, तात्या टोपी आणि लक्ष्मीबाईचा पाडाव झाला ते ऐकून) परत बांधास तिथे अन्न छत्रात १२ दिवस थांबलो. सुरक्षा म्हणून ग्वाल्हेरच्या भोवती असावे म्हणून बिठूरला? गेलो.

बांधात असताना विष्णुभटांना नारूचा रोग झाला. अती वेदना सोसत शेवटी नारूचा तंतू बाहेर काढला. बांधात हरिकर्ण सावकारातर्फे अन्नछत्र चालत असे त्याच्या मुळे भोजन व्यवस्था झाली. म्हणून यानंतर ब्रह्मावर्ताला जावे असा विचार केला (पण गेलो नाही. ही टीप माझी) ग्वाल्हेरीच्या आसपास असावे म्हणून आणि पायाची व्याधी कदाचित नीट बरी झालेली नसावी आणि सूर्यकुंडास व्याधी पूर्ण बऱ्या होतात अशी सूर्यावर्त तीर्थस्थानाची महती समजल्यामुळे ते झालारपाटणला निघाले. त्या पवित्र तीर्थस्थळाचे सविस्तर वर्णनावरून ते कोटा गावाच्या जवळ असावे. तिथे श्रीमंत रावसाहेब (नानासाहेब पेशवे?) आणि त्यांच्या सैन्याने केलेले पराक्रम तिथे भेटलेल्या सैनिकांकडून समजले. जयपूरचे राजे, बडोदा संस्थानातील प्रदेशात मराठा सैन्य गेले असता ती राज्ये अनुकूल नसल्याचे समजून आले. म्हणून ते सैन्य दक्षिणेस सातपुडा पार करून जाणार अशा हालचाली होत असल्यात. या सैन्याबरोबर असले तर रक्षण होईल असे वाटून काका व पुतण्या निघाले पण नंतर त्यांचे मन बदलले व ते पुन्हा ब्रह्मावर्तास गेले.

सूर्यावर्त नक्की आहे कुठे?

झालारपाटण हे नाव जुन्या प्रतीत भाग ७ पान १७७ वर दर्शवले आहे. याशिवाय नदी तीर, गजबजलेले तीर्थ क्षेत्र. ज्याचे नाव सूर्य कुंड आहे असे गूगल दाखवत नाही.

भाग ७ पान १७७
कोटापाशी
आल्यावर हे सूर्य
मंदिर दिसले.

28 April 2024

सूर्य मंदिर झालरापाटन
झालरापाटन में निर्मित इस सूर्य मंदिर का निर्माण काल ११ वीं १२ वीं शताब्दी का है। कम ऊँचाई की विशाल जगती पर बना यह एक भव्य मंदिर है। मंदिर का ऊँचा विशाल शिखर, गर्भगृह, अंतराल, सभामण्डप तथा कलात्मक तोरणद्वार अत्यन्त प्रभावशाली हैं। सभामण्डप के स्तम्भों, गर्भगृह के द्वार एवं तारों में उल्कीर्ण प्रतिमाएँ तथा गर्भगृह के बाहरी ओर की दीवारों पर

सूर्ययंत्र मंदिर वर्णन

व्हीनस प्रकाशन प्रत भाग ५ पान १३४

पर्जन्य काळ नजीक आला. उन्हालाही फार होऊ लागला, नंतर आम्ही थोडेथोडे मजल पायीच करून फिरत होतो. बुंदेलखंडात येक सूर्ययंत्र म्हणोन फार प्रसिद्ध क्षेत्र आहे. तेथे महाव्याधीचे लोक काही दिवस राहिले असता महाव्याधी दूर होत्ये असा लौकिक ऐकिताच आम्ही तेथे जाऊन यात्रा करावी हा निश्चय मनात आणोन उभयता मजल दर मजल जाऊन तेथे पोहोचलो. तें स्थान फार रमणीय आहे. देवालयानजीक नदी मोठी आहे. देवळापासी पूर्ण पश्चिम चाळीस धनुचे उदक. त्या उदकास सूर्यावर्त म्हणोन तीर्थाचे नांव आहे. तेथे स्नान केल्यास अंगावर अष्टकुष्ठे ज्या पातकांनी होतात ते पातक सात जन्माचे जाते आणि शरीर स्वच्छ होते. हे माहात्म्य तीर्थाचे आहे. श्री सूर्याचे देऊळ फार मोठे आहे. देवळाचे मध्यभागी चतुरस्त्र एक चुने गच्ची चौथरा आहे. कंबरभर उंचीचा आहे. त्या चवथऱ्यावर मध्यभागी कुर्दी साहाण तांबडे रंगाची दोन आडीच हाताची वाटोळी पक्की सिसे ओतून बसविली आहे. त्याजवर सूर्ययंत्र काढलेले आहे. यंत्राचे मध्यभागी केसरकर्णिक जागा जी आहे, तेथे माध्यान्ही श्री सूर्यनारायण आला म्हणजे मोठ्या दिव्याचे वातींचा जसा ज्योत असतो 'त्या' (हा अक्षरसमूह 'त्याचे, त्याप्रमाणे, तसा' असा अर्थ दर्शवतो. मोडी लिपीत असे लेखन सोपे जात असावे.) यंत्राचे लखलखीत तेज मध्यभागी केसरकर्णिकेत पडते. तें थोडा वेळ असते. त्या संधीत तेथे दर्शनार्थ लोकांची दाटी फार होते.

सैनिकांची कथने

श्रीमंत नानासाहेब आणि मुरारी पलटनीचे सेनापती तात्याटोपी यांनी जयपुर, बुंदी, बडोदे संस्थानिकांशी संपर्क साधला पण तिथल्या राजांनी सहकार्याला नकार दिला. कोटा शहर मराठ्यांच्या कडील सैन्याने लुटले. सातपुडा पार करायची मोहीम फसली. काही काळ या सेनेवरोबर गेल्यावर आपण तीर्थक्षेत्र यात्रा करावी असे ठरवले. यमुना पार करून पुन्हा ब्रह्मावर्ताला आले.

दिनांक	कुठून	कुठे	कारण	महत्वाची घटना- किस्सा
नोव्हेंबर १८५८	ब्रम्हावर्त व्हीनस प्रकाशन भाग ६ पान १७५	बेलासिया ३२० किमी	बेलासियाचा विनापत्य वृद्ध राजा तुला पुरुष करणार म्हणून वे. सा सं. रामचेंद्र शास्त्री व बरेच पंडित पुरोहित निघाले.	या ठिकाणी विष्णू भटांनी आपल्या जवळील शास्त्र व पौरोहित्य कर्माचे ग्रंथ बरोबर नेले होते त्यामुळे ब्राह्मण पंडितात नाव होऊन मान सन्मान मिळाला.
१५ डिसेंबर १८५८ चे सुमारास---	बेलासिया ब्रह्मावर्त - कानपुरातून गाड्याकरून	ब्रह्मावर्त ३२० किमी - कानपुर ते लखनौ अंतर ८० किमी	गोमती नदीतील तीर्थक्षेत्र पाहून नैमिषारण्य वाटेवर लोभेश्वर सांब	लखनौला बाजारात गाड्यांची चुकामुक झाली म्हणून पायी चालत शेवटी बैलगाड्यातील प्रवासी भेटून असा लांबल्या प्रवासाला बैलगाडी वाटाडे आणि कोणी सोबतीला आले तर खर्चाविभागून जाईल असेही कारण असावे.
	लखनौ	ते नैमिषारण्य परत लखनौ अंतर एकूण १०० किमी	लखनौतील गाणी बजावण्यांची स्थाने पहायला मराठी मित्रांसमावेत मोद करायला एकटे गेले.	नाचाचे कोठे पाहिले आणि चाहा कापी प्याली.
	लखनौ	ते अयोध्या अंतर १४१ किमी	राम नवमी साजरी केली.	राम जन्मभूमीशी निगडित स्थाने मंदिरे पाहिली. बांदरांचा छळ अनुभवला.
28 April 2024			E Book 170 माझा प्रवास ११. पेशव्यांच्या लढाया	34

(बिलसिया) वेलासिया संस्थानातील थाटाचे तुला भरण दान

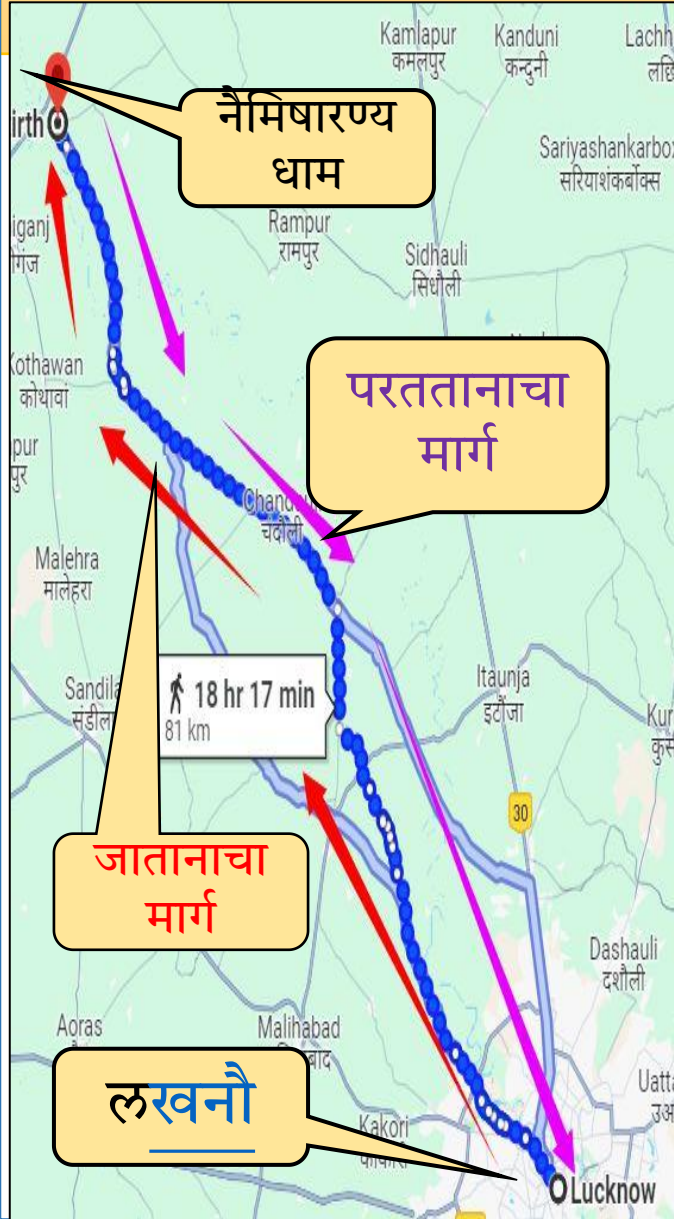

आदर सत्कार

राजा व त्यांची बायको घरातील देव, बाण, शाळिग्राम सो तूळेंमध्ये बसून भारंभार हो घातले. अनुष्ठान संपले. तांबडा पितांबर रेशमी धोत्र जोडे, राजास कळकळ येऊन पन्नास रोख असे एकूण शंभर रुपये दक्षिणा, रोज नवे पक्वान्न करून, सत्कार केला. बराबर कारकून स्वार देऊन ब्रह्मावर्तास रवानगी केली.

श्रीमंत बाजीराव पेशव्यांचे पदरी असलेल्या वेदशास्त्र संपन्न रामचंद्रशास्त्रींना बेलासिया संस्थानाचे तुला भरणादानाचे निमंत्रण आले. यात काका- पुतण्याची वर्णी लागली. दान मयुख, दान चंद्रिका आदि ग्रंथांना घेऊन मजल दर मजल करील बेलासियाला पोहोचले. संस्थानातील यज्ञशाळा व अन्य कुंडाचे काम कसे असावे यावर कनौजी गौड आणि दक्षिणी (मराठी) ब्राह्मणात वाद झाले. पण विष्णुपंतांच्या चतुराईने ते संपले म्हणून त्यांना पोषाख आणि भरघोस दक्षिणा मिळाली. (४ जानेवारी १८५९)

नैमिषारण्यातील चार धाम तीर्थयात्रा

प्रभू रामाने येथे अश्वमेध यज्ञ केला. पांडवांचे भाऊ बलराम आणि भगवान श्रीकृष्ण यांनी या ठिकाणी भेट दिली होती. तुलसीदासांनीही येथे रामचरित्र रचल्याचे मानले जाते.

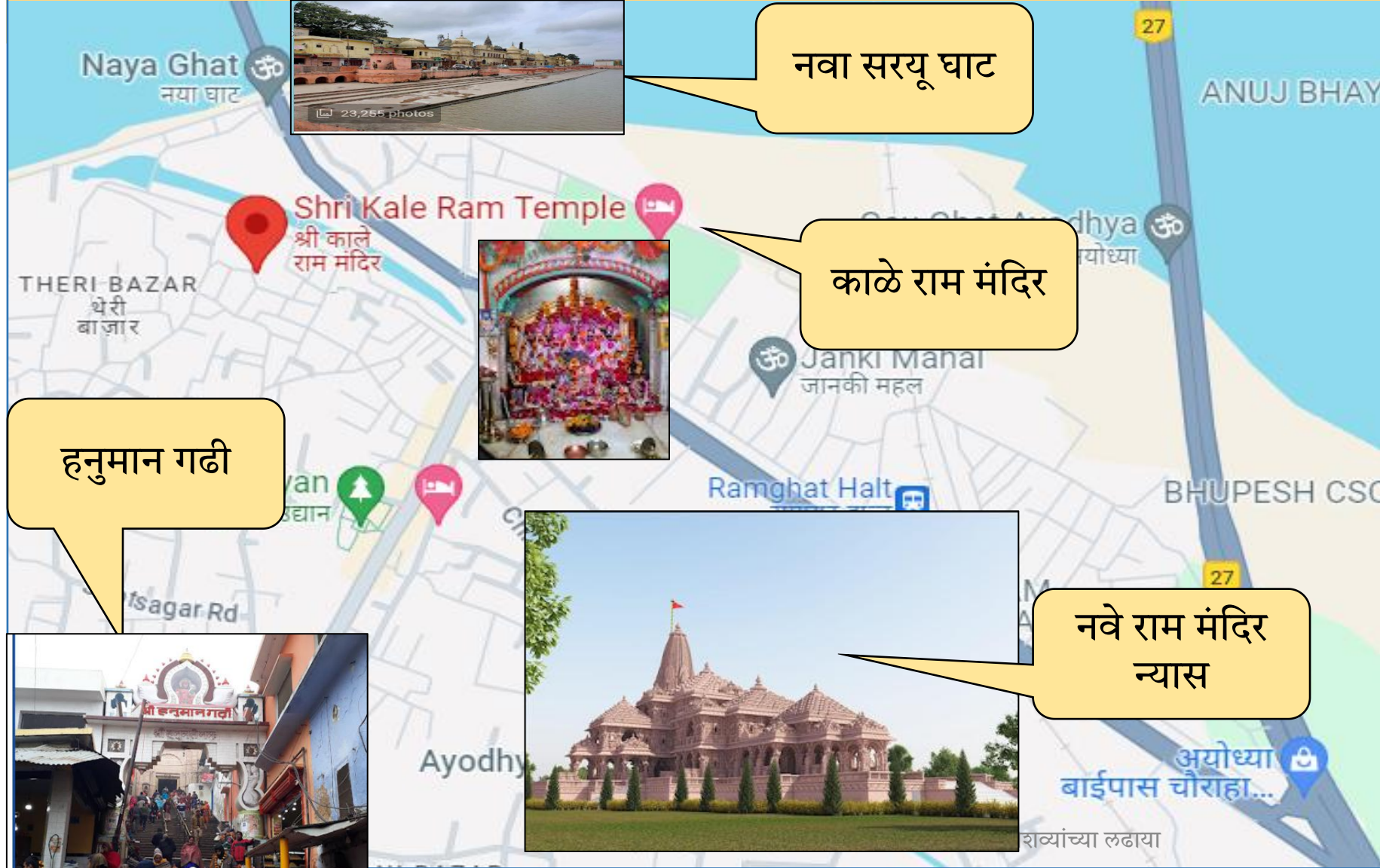
व्यास गद्दी - असे मानले जाते की येथून वेद व्यासांनी पुराणांची रचना केली आणि जैमिनी, अंगिरा, शुक देव, वैशंपायम आणि सुत या ज्ञानाची विभागणी करून वेदांचे चार भाग केले.

दधीची कुंड श्री ललिता देवी मंदिर
नैमिषारण्य जंगलात १६ किमीचा प्रदक्षिणा मार्ग आहे.

E Book 170 माझा प्रवास ११. पेशव्यांच्या लढाया

राम नवमीला अयोध्या 11 एप्रिल 1859

अयोध्या सरयू तीरावर वसले आहे. रामनवमी पर्वासाठी लाखो लोक जमले होते. काळे रानाचे मंदिरात उतरलो. बरेच दक्षिणी मराठी भाषिक) भेटले. रामाची चार ते पाचशे मंदिरे आहेत असे म्हणतात. हनुमान गढी टेकडीवर आहे. वानरांचा उपद्रव फार आहे. म्हणतात हजारो बुंदीचे लाडूंच्या राशी ठेवून वानराभोजन ग्वाल्हेर घराण्याच्या सरदारांच्या कडून झाले. लक्ष्मण प्रायोपवेशन, कौसल्येची खोली, नागेश्वर सांबर, राम रज(पिवळी माती) पाहायला बेवीस दिवस राहिलो.

लखनौमधील चैन - यावनींचा नाच पाहिला

वरसईला पत्र पोहोचायची सोय आहे म्हणून पत्रातून समाचार कळवला. पत्राचे उत्तर कासीतील गोपाळभटजींच्या नावे दुर्गाघाटी भागातील बाबा पेंडसे यांचे वाड्यात पाठवायला सुचवले. पित्रोद्धार करायला गयेला जायचे ठरले.

त्याआधी लखनौला जाणे झाले. काकांची संमती घेऊन तिथे भेट आलेल्या मराठी मित्रांबरोबर लखनौ शहरातील नाच, बैठकी पाहून सुख मौज भोगून पाहू. पंधरा दिवस तसे केले. चाहा कापी प्यायली.

सुप्रसिद्ध भूलभुलैया इमारत

बंगाली जादूचे
खेळ

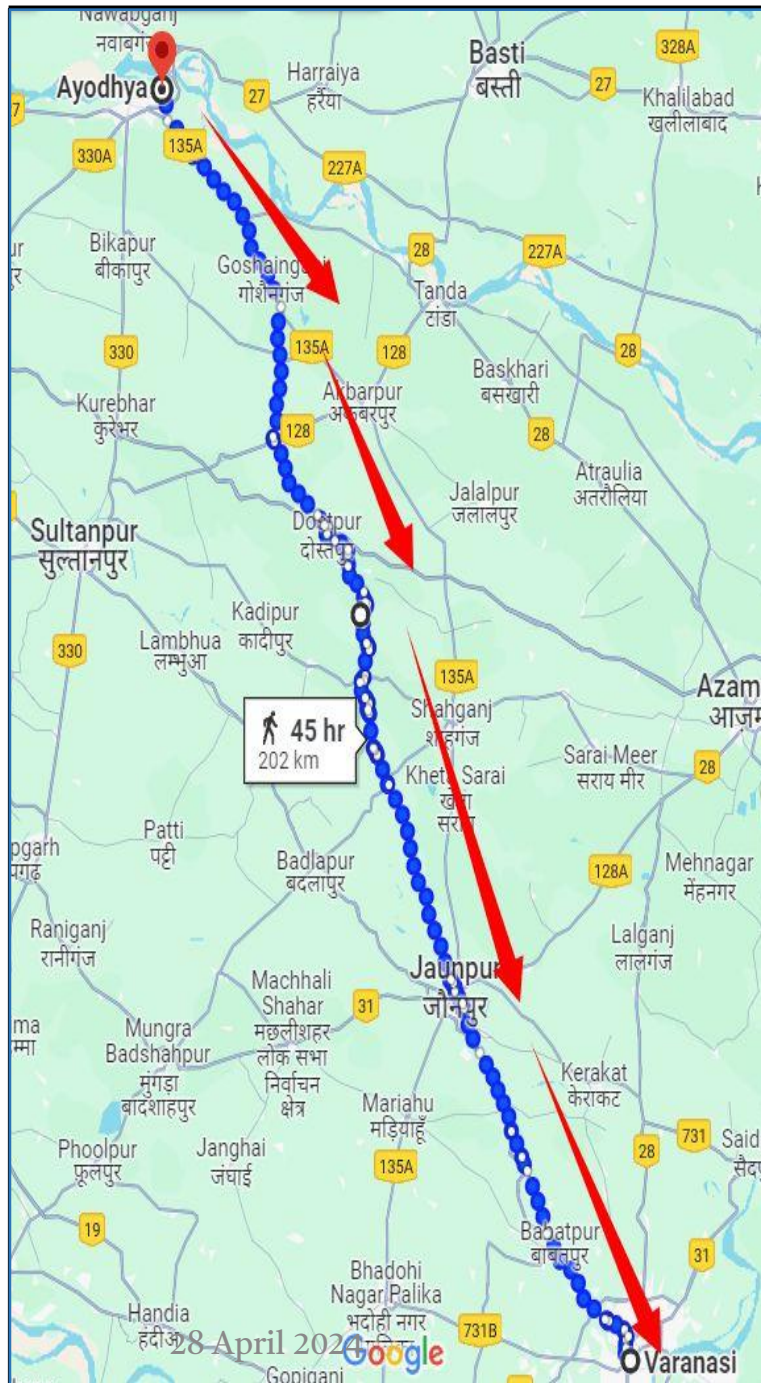
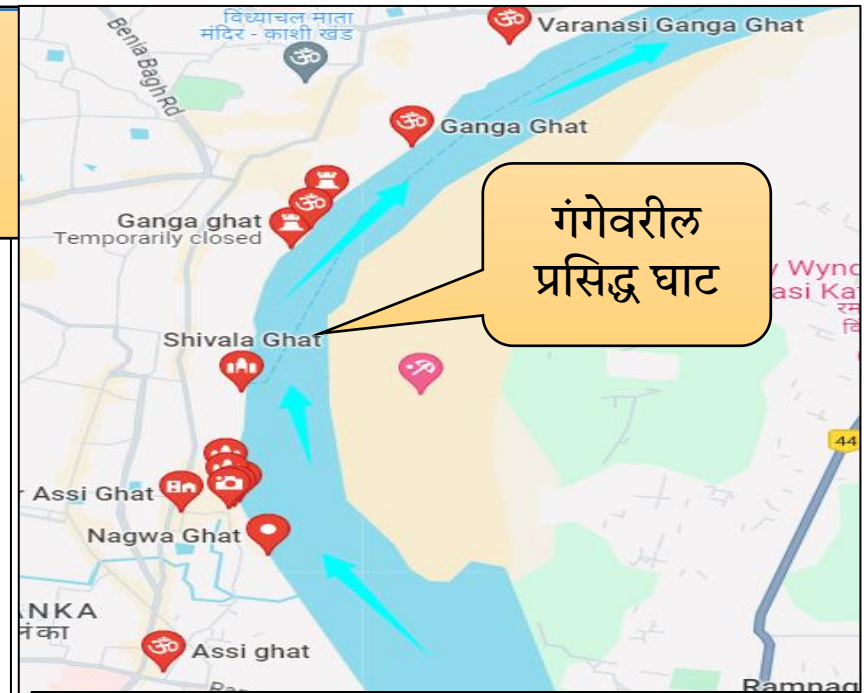
दिल कुशा
कोठी

काशीची यात्रा

- ❖ रावसाहेब हिंगणे यांच्या सोबत घोड्यावरून हाली (बैलगाडी चालक) भराभर मनुष्ये आचारी, सिष्या, कारकून आठ असामी गडी, पहारेकरी, त्यांच्या बायका पोरे, दोन भिक्षुक धरून चार बैलगाडीतून पुरुष आणि घरच्या आई, पत्नी मुले यांसाठी लहान खिलारी बैलांच्या छकडीतून जात होतो.
- ❖ आम्ही दोघांसाठी एक घोडा वापरून रावसाहेब हिंगणे यांच्या सोबतीने काशीला जात होतो. काशीत दुर्गाघाटी सोमणांकडे घरून आलेले पत्र वाचले. खुशाली व गोदावरी मुलगी दोन वर्षांची होऊन गेली होती.
- ❖ रहाळकरांसोबत काशीतील बेचाळीस लिंग अंतर्ग्रही यात्रा केली. आणि गया मधील कृत्य कर्मे करून परत काशीस आलो.

E Book 170 माझा प्रवास ११. पेशव्यांच्या लढाया

नव वाराणसीचे दर्शन जे विष्णुभटजींना पहायचे सुख लाभले नाही

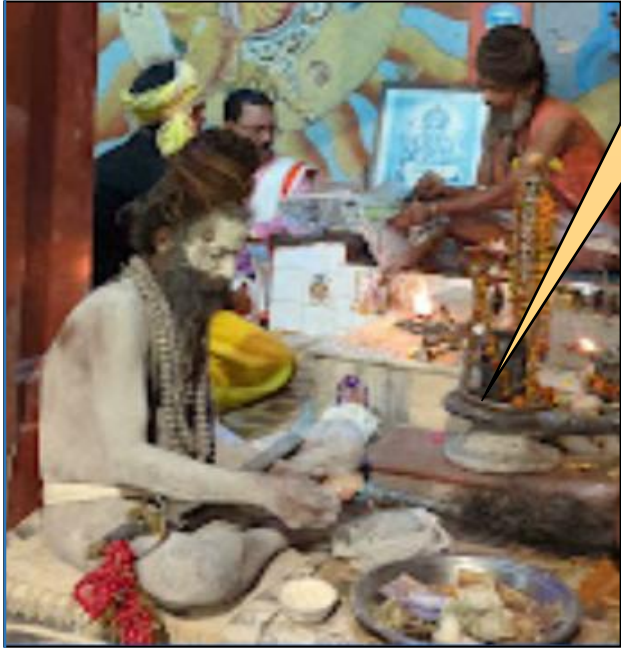
दशाश्वमेध
घाट

नमो घाट

गंगा
आरती

भस्मे भांग
साधू

विलासी कूझर गंगा यात्रा

बनारसी
पान

Add a photo

वाराणसी ते गया आणि परत

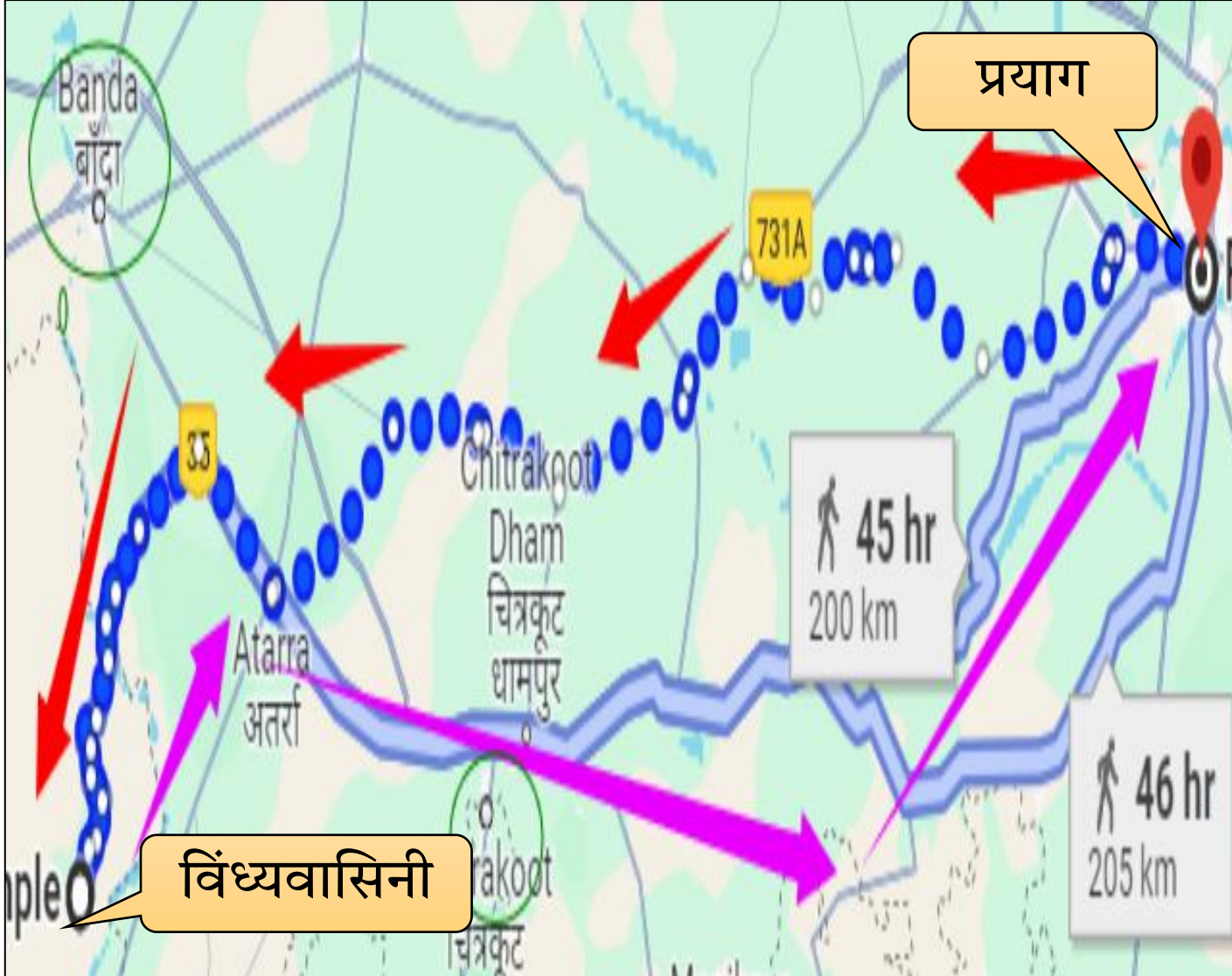

पिंडदान घाट

मंगल विष्णु मंदिर

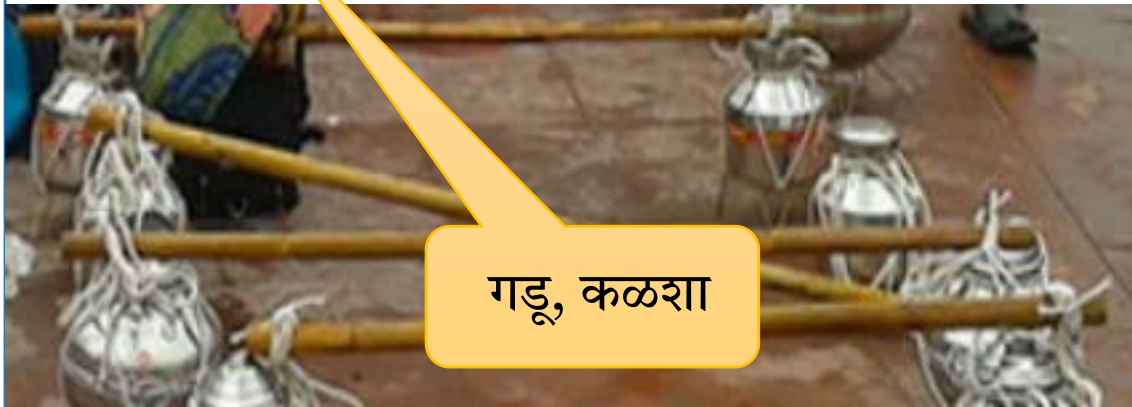
**प्रयागहून निघण्याआधी विंध्यावासिनी शक्ती पीठाचे दर्शन आवर्जून घेण्यासाठी ते जाऊन-
येऊन 400 किमी यात्रा करून आले होते.**

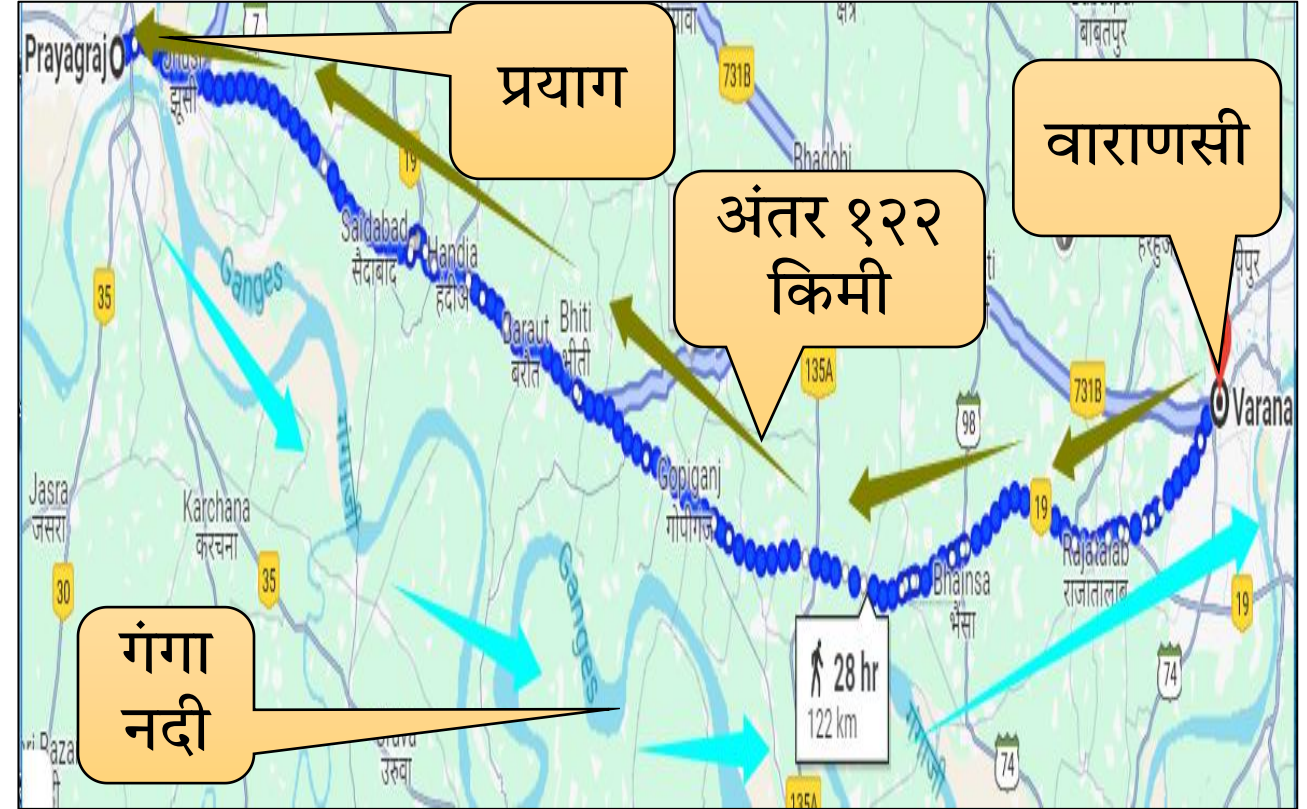
येथून विंध्यवासिनी देवी जवळ आहे. त्यास तिचे दर्शन घेऊन येऊ. असे ठरल्यावर दुसरे दिवसी प्रातःकाळी प्रायागाहून निघोन चालते जाहालो. विंध्यवासिनीस जाऊन पोहोचलो. तेथे देवीचे देऊळ पश्चिमाभिमुख आहे. देवाल्यास सोपे दक्षिणोत्तर आहेत. पुढे थोडा सोपा असोन दरवाजा मध्येच आहे. दोन्ही सोप्यात देवी स्थापना केली आहे. चौकात दर मंगळवारी व शुक्रवारी बंगाली लोक हजारो पशु तेथे मारितात. देवीचे समोर चौकात पशु मारून ते मुंडके रक्त पागळत अस्ता तसेच हातात घेऊन देवीवर रक्तस्त्राव करीत असतात. आणि चौकात दोन आडीच विती खोलीचे रक्त साचलेले असते. ते रक्त तेथेच काही सुकूनही जाते परंतु गंधी नाही व तेथे मासी बिल्कूल नाही हे आश्चर्य आहे. आम्ही पुनःस्नान करून पूजा अभिषेक केला. नंतर बिराडी येऊन भोजनाचे करून सायंकाळी भोजने केली. नंतर दुसरे दिवसी सकाळी निघोन श्रीक्षेत्र प्रयागास आलो.

काशी ते प्रयाग कावड बंधन

- आणि वेदशास्त्रसंपन्न पुरुषोत्तम शास्त्रींच्या कथनातून कळले की दशाश्वमेधी श्रीभागिर्थी गंगा स्कंधावरून नेऊन कावडीतून मातापित्यांना गंगा स्नान करवण्याने अति पुण्य आहे. ऐकून गंगा कावड घरी न्यायचे ठरवले.
- गया मधील कृत्य कर्मे करून परत कासीस आलो. तिथे आठ दिवस राहून प्रयाग क्षेत्रात (गंगा आणि यमुनेच्या संगमावर) तारागंज भागात राहात होतो.

गडू, कळशा

गया मधील कृत्य कर्मे करून परत कासीस आलो. तिथे आठ दिवस राहून प्रयाग क्षेत्रात (गंगा आणि यमुनेच्या संगमावर) तारागंज भागात राहात होतो.

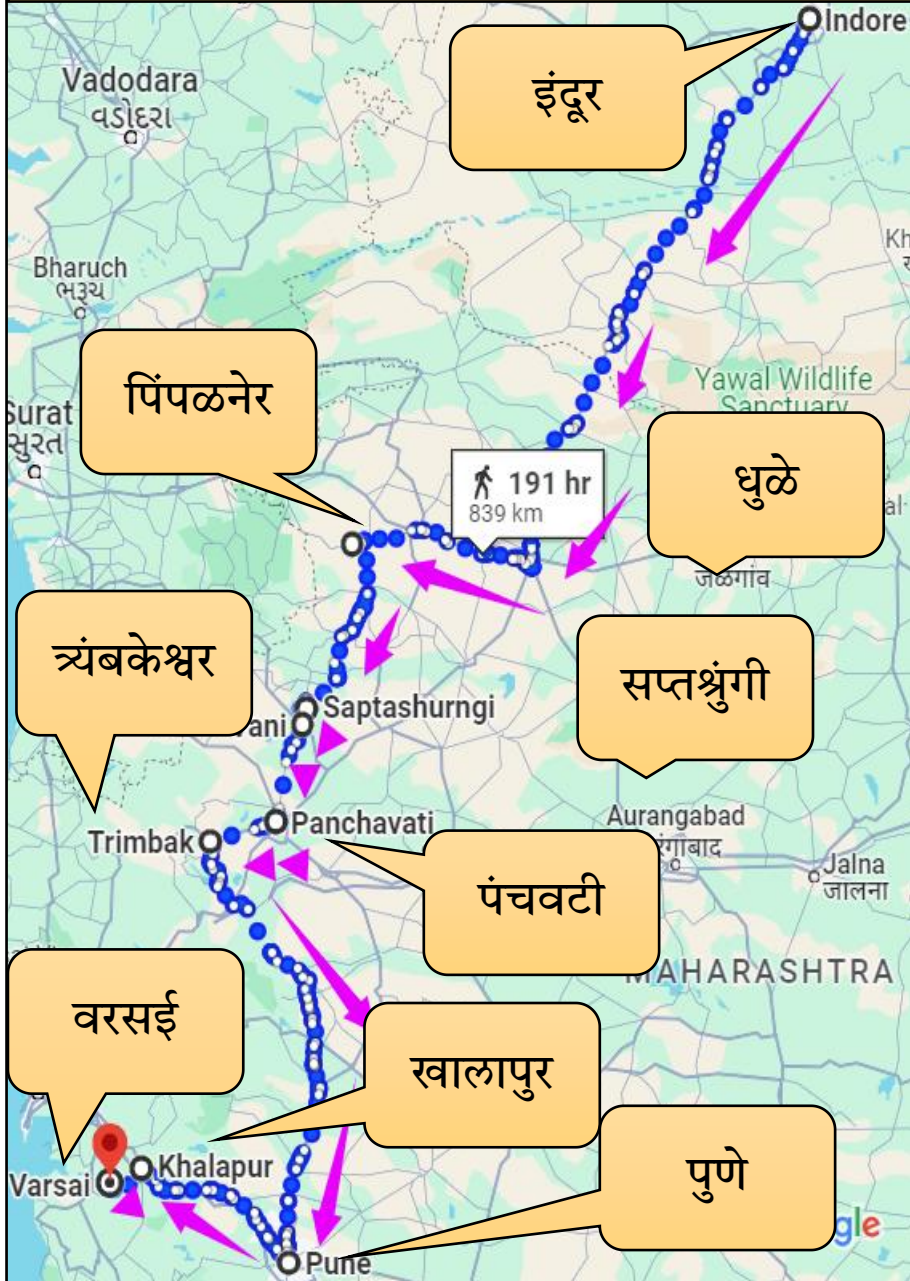
काशी ते प्रयाग कावड बंधन

- ❖ मंदिर कावड विकत घेऊन गंगा विधी यथासांग करून बेवीस (२२) म्हणजे २ रुद्र कुप्या (पुढे ११ - मागे ११ गडू?) भरून कावडीत गवताने बांधून आषाढ शुद्ध ५ रोजी प्रयागहून ब्रह्मावर्तास निघालो. (५ जुलै १८५९)
- ❖ गंगेची कावड नेताना व्रताविसी विचार करून येवढाच नेम ठेवला की श्राद्धादि संस्काराचे अन्न घ्यावयाचे नाही.
- ❖ शुद्ध परान्न मिळाल्यास घ्यावे. पायात जोडा न घालिता अनवहानी चालायचे. पागोटे घालाचे नाही. वगैरे नेम ठेविले.

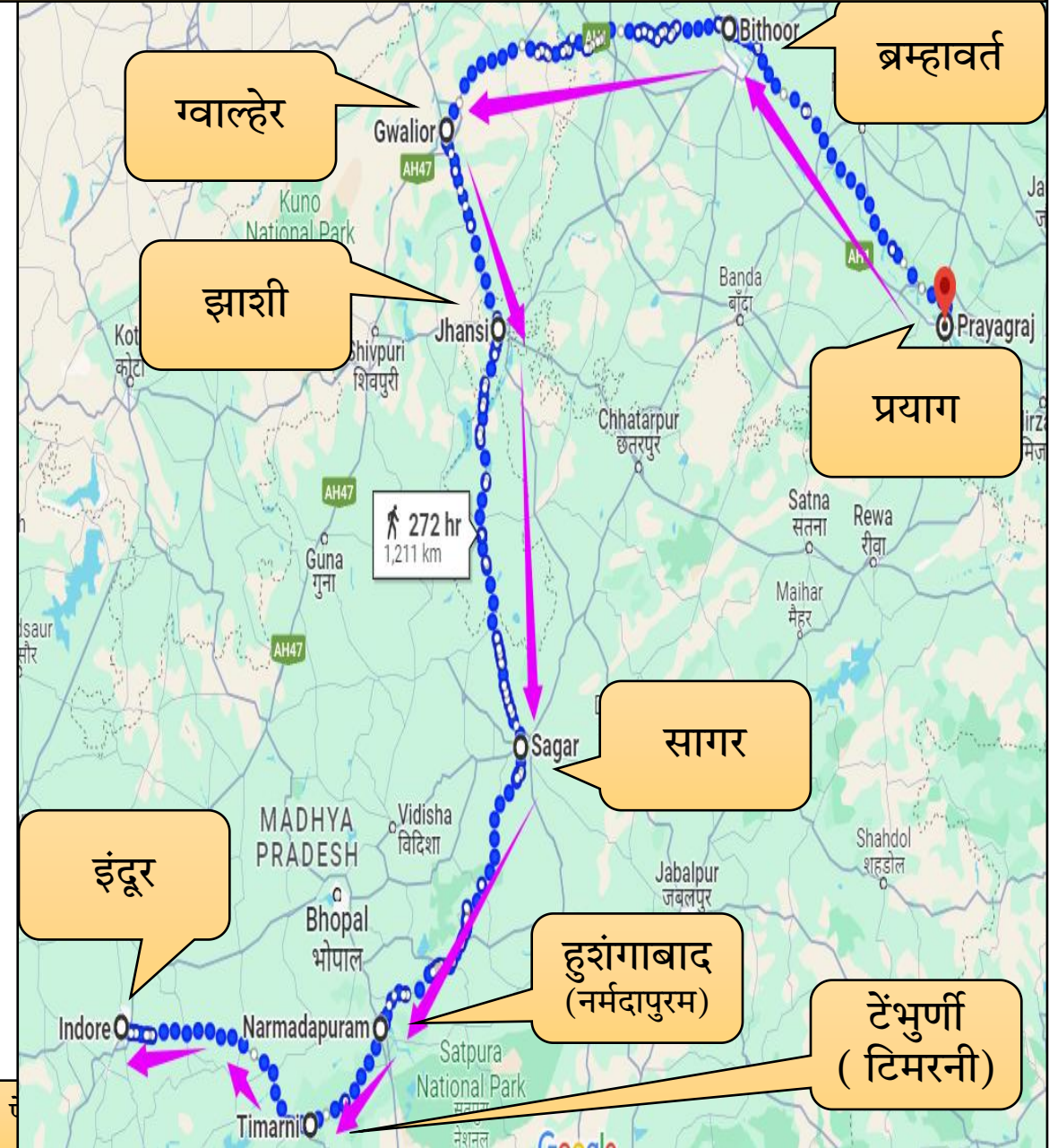

परतीचा प्रवास संक्षिप्त नकाशा दर्शन

परतीचा प्रवास
प्रयागराज
५ जुलै १८५९
ते वरसई
-- जानेवारी
सन १८६०.
एकूण
साधारण अंतर
५००० किमी.
जाताना -
२८०० किमी
मधील अंतरे
धरून
येताना -
२२०० किमी

E Book 170 माझा प्रवास ११. ए

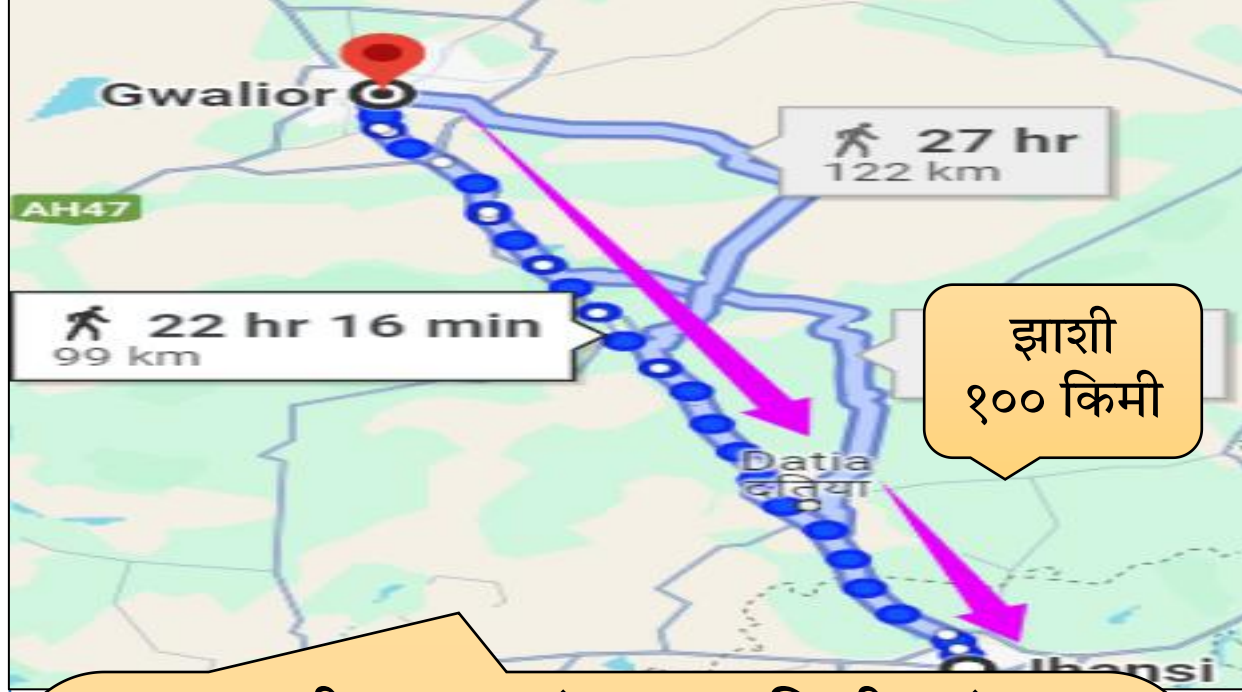
परतीची वाट - प्रयाग ते बिठूर ते ग्वाल्हेर

ब्रह्मावर्त क्षेत्री बाबासाहेब कर्व्यांच्या वाड्यात उतरलो. (अंतर २२० किमी)(ज्यांच्या बरोबर ते वरसईहून निघाले होते.) त्यांचा निरोप घेऊन ग्वाल्हेर मार्गावर अन्य कावडी भेटले. ती ॥ काका ओझ्यासुगे गाडीत बसायची सोय केली.

ग्वाल्हेरला (अंतर २५० किमी) एके दिवशी कावड अति जड झाली. वारंवार डावे उजवे खांद्यावर फिरवू लागलो. दोन्ही पायास ढोप्या खाली पावलांवर सूज आली. रात्री काहीही झाले तरी गंगा घरी नेईन अन्यथा बैरागी होऊन बद्रीनारायणास जाऊन स्वर्गारोहण करीन. मग रात्री स्वप्नात एका बारा तेरा वर्षांची मुलगी येऊन धीर दिला. ती गंगा माता असावी अशी भावना झाली. पुढील प्रवास सुलभ झाला.

परतीत झाशीला

झाशी
१०० किमी

परत झाशीला... (अंतर १०० किमी)खांद्यावर कावडचे ओझे, अनवाणी पायांनी चालत जात असताना झाशीच्या वास्तव्यात भंगी समाजातील नोकरांना त्यांचे देणे राहून गेल्याचे आठवून त्यांना भेटून पैसे चुकते केले. वाटेत जेवायला जो शिधा मिळेल त्यातून बनवलेले अन्न पोटाला पीडा दायक व्याधी सांभाळत प्रवास करत जावे लागत होते.

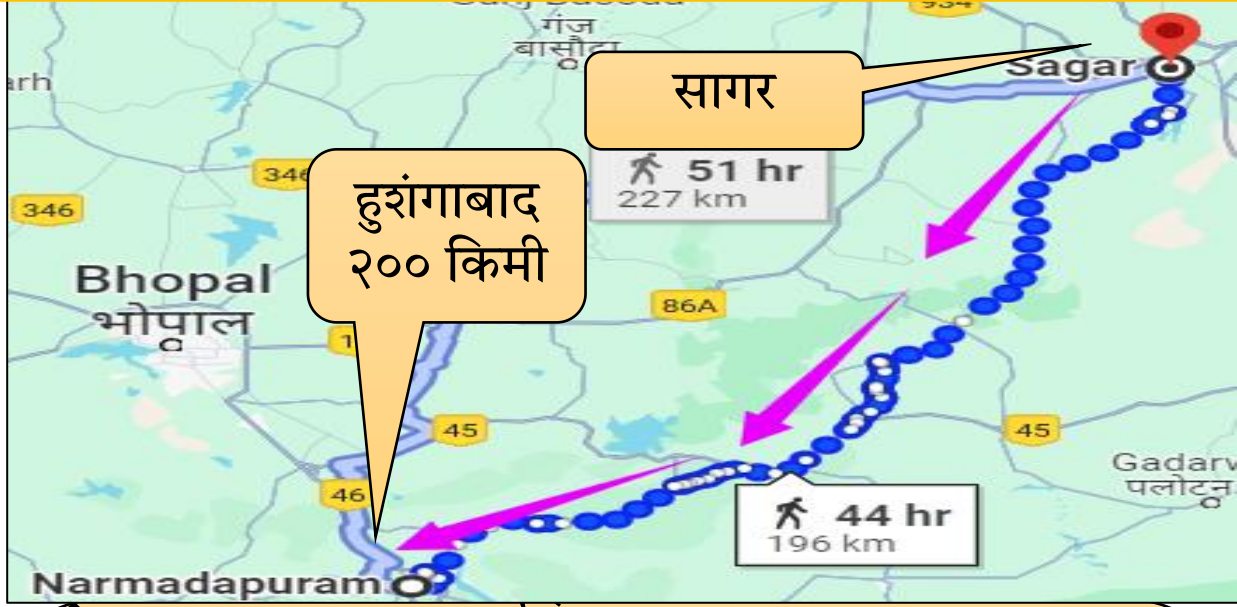
परतीत झाशी ते सागर

सागर
२३० किमी

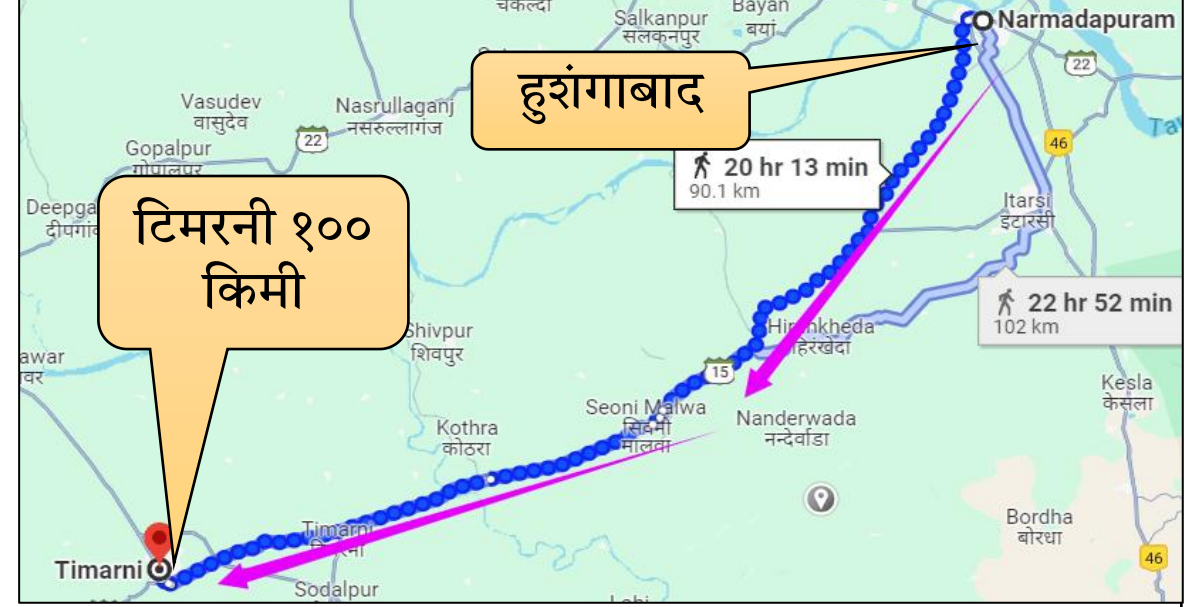
झाशी हून सागराला(अंतर २३० किमी)... वाटेत पावसात झाडाखाली कुडकुडत तर कधी गुरांच्या गोठ्यात राहायची वेळ आली. जन्माष्टमी (१३ ऑगस्ट १८५९) सागराला साजरी झाली.

परतीत सागर ते हुशंगाबाद

- ❖ सागरहून आठ दिवस थाबून हुशंगाबादला निघालो. त्या जवळ नर्मदा नदीकिनाऱ्यावर शांडिल्य गोत्राचे ऋषींचा आश्रमशाळेत दर्शन घेतले.
- ❖ स्नान करून परत हुशंगाबादला एका इंग्रजी अधिकाऱ्याने सरटीपिकिट दिले की कावड नेणाऱ्या व्यक्तीला पुढे जायची परवानगी दिली जावी.

परतीत हुशंगाबाद ते टिमरनी

- ❖ बिऱ्हाड करायला गौड ब्राह्मणाकडे गेले. तिथे कोजागिरी पौर्णिमा आली. एका रात्री घरात तरुणी (विष्णुभटांशी) लघळपणा करू लागली. तो मोह टाळून सुटका केली.
- ❖ पुढे टेंभुर्णी ते गाव (टिमरणी असावे.) नेमावरला गेल्यावर इंदूरला जावे तिथे पुढील खर्चासाठी पैसे मिळवून मार्गशीर्ष आणि पौष मासात घरी परतावे. असे ठरवले.

इंदुरातील किबे सरदारांकडे थाटाचे पुरोहित कार्य आणि भरघोस दान दक्षिणा नंतर सातपुडाघाटात मिळणांचे आतिथ्य

इंदूरात किबे या होळकर यांचे सावकार होते. त्यांच्या कन्येचा विवाह थाटात होणार असल्याने अनेक क्षेत्रांतील ५ ते ६ हजार विद्वान जमले होते. त्या सर्वांपैकी परीक्षा घेऊन नेमणूक करण्यात येणार होती. तेव्हा वृत्ती कार भाष्य कारणांची पुस्तकांचा आधार घेऊन फक्त वधूची परीक्षा न घेता वराचीही परीक्षा व्हावी असा विष्णुपंत भटांच्या विधानाला मान्यता मिळाली. यातून त्यांना सन्मान वाढला. गडगनेर भोजनात साखरभात, बुंदीचे लाडू, झि(जि)लबी दररोज ब्राह्मण भोजन सुरू होते. एकदा विवाहकृत्य करताना दिव्यात तेलच वापरले जावे. साजूक तूप नाही. यावरून ब्रह्मवृंदात वाद उपस्थित केला गेला. विवाहाप्रित्यर्थ रेशमकांठी दोन धोतर जोडे दोघांना वेगळे मिळाले. समई, घागर व वस्त्रे आणि १० रुपये काकांना व ५ रुपये (विष्णुभटांना) दक्षिणा मिळाली. जमलेले जड सामान व काकांना गाडीतून प्रवासाची सोय करून दिली. नंतर सातपुडा ओलांडताना गाडी चुकीच्या रस्ताने गेली. भीलवस्तीत त्यांनी बैलांना चारा, आम्हाला दूध दिले. शिवाय वाट दाखवायला माणूस दिला. दक्षिणा दिली.

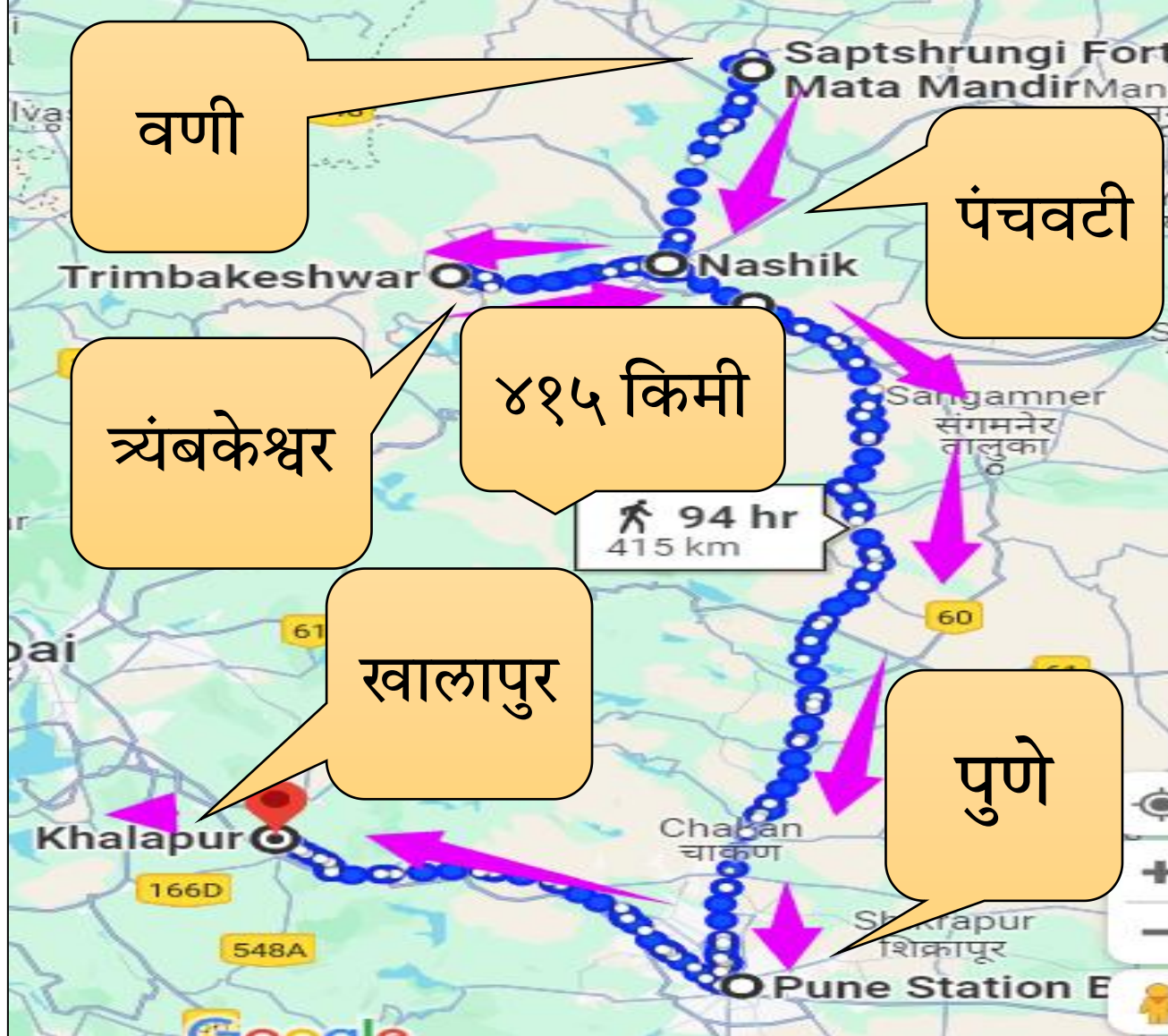
नेमावर नर्मदेच्या नाभीस्थानी आहे. तिथे घाटाचे दुरुस्तीचे काम अहिल्याबाई होळकर यांच्याकडून केले जात होती. तिथल्या दिवसांच्या वास्तवात वेदशास्त्रसंपन्न कृष्णभट आरडे लिखित निर्णयसिंधू ग्रंथावरील टीका असलेल्या ग्रंथाला हाताळायला मिळाले.

सातपुडा पार माळेगाव ते पिंपळगाव ते वणी सप्तश्रृंगी

जमलेले जड सामान व काकांना गाडीतून प्रवासाची सोय करून दिली. नंतर सातपुडा रांग ओलांडताना गाडी चुकीच्या रस्ताने गेली. भीलवस्तीत त्यांनी बैलांना चारा आम्हाला दूध दिले. शिवाय वाट दाखवायला माणूस दिला. दक्षिणा दिली.

वणी - नाशिक - पंचवटी - पुणे - खालापूर

सप्तश्रृंगीहून खाली उतरून वणी गावातून नासिक मध्ये पंचवटीत येताना कावडीतील कुप्यांच्या गुडद्या (बूच किंवा चोपणे) निघून गंगाजल सांडून गेले होते. म्हणून तिथल्या ब्रह्मवंदांच्या सल्ल्यानुसार गोदावरी नदीच्या पाण्याने कुप्या (लोटे?) भरून नव्या? गुडद्या लावून बंद केल्या. तिथून त्र्यंबकेश्वर येथे चार पाच दिवस राहून परत नाशिकला येऊन पुण्यात वेदशास्त्रसंपन्न वीरेश्वर शास्त्री चितळे यांच्याकडे राजे बहादूर वाड्यात चार पाच दिवस राहून खालापूरला घोड्यावर ती ॥काका व सामान लादून वस्ती केली....

वरसईला परतल्यावर उत्तर भारताच्या प्रवासाचा निष्कर्ष...

सदरहू प्रवासाचा इतिहासात येकंदर विचार करता द्रव्य मिळणे फार कठीण आहे. मिळाल्यास संरक्षण होणे कठीण. मिळूअसा निश्चय द्रव्याबो केल्यास सिद्धीस जात नाही.... याकरिता ईश्वराधीन कृत्य आहे. कुटुंबास कर्ज फार जाहल्यामुळे बाहेर प्रवासास गेलो. अनेक दुःखे सुखे भोगून परिणामी घरी येते समई द्रव्य नाही. असो येकंदर मी सत्तावनचे बंडाबो जे जे स्मरण मजला जाहले ते सर्व लिहून ठेविले आहे.

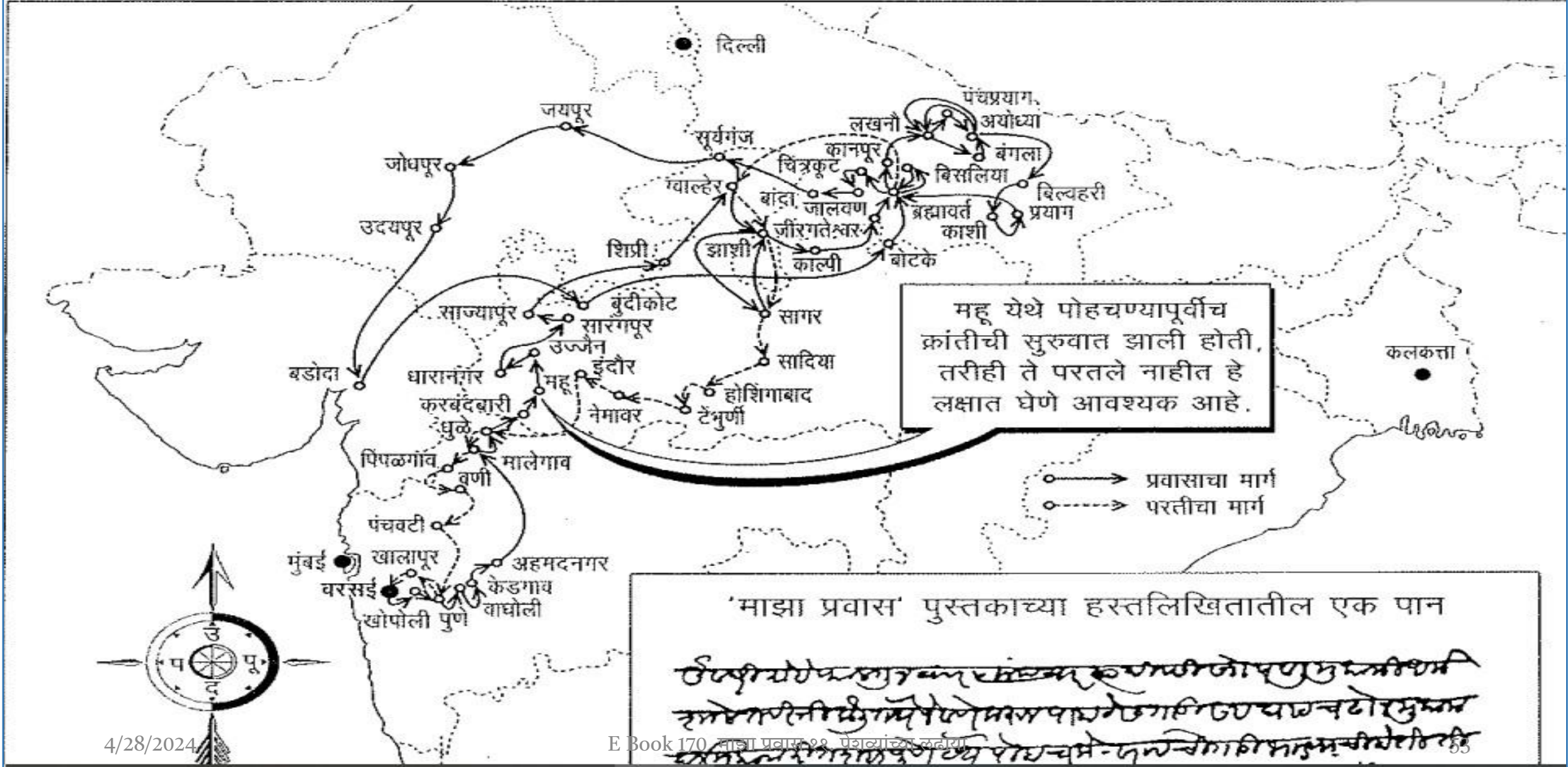
हस्ताक्षर, विष्णु भट गोडसे नाओ वरसीताो पेन, जिल्हा कुलाबा. शके १८०५ सुभानुनाम संवत्सरे आहे माघ, शु. ११ गुरुवार. (२९ जानेवारी १९०४)

28 April 2024

E Book 170 माझा प्रवास ११. पेशव्यांच्या लढाया

विष्णुभट आणि त्यांचे चुलत काका राम भट गोडसे ३० मार्च १८५७ रोजी कर्वे पुरोहितांसह उज्जैन पर्यंत बैलगाडी ठरवून ग्वाल्हेरच्या बायजाबाई राजमाता यांच्या प्रकृती स्वास्थ्यासाठी धार्मिक विधी करायला गेले. अशा विधीत यजमान सढळ हाताने दान दक्षिणा करतात. म्हणून कोकणातील गरिबीतून बाहेर पडायला मिळाले कर्जाचा बोजा फेडायला मदत होईल. मोठे धन. गौरव, अन्नदान वस्त्रदान यातून पक्कान्न थाळ, नवीन पोषाख, अशी समाराधना होईल अशी अपेक्षा होती... त्याशिवाय ऐते (उत्तर) हिंदुस्तानातील अनेक धार्मिक स्थळांचे दर्शन होईल. देशाटनामुळे बरे-बाईट अनुभवातून शहाणपण, साहस आणि व्यवहार चातुर्य बुजरेपणा जाऊन शिकायला मिळेल. अशी अपेक्षा धरून ६-७ महिन्यांकरिता साठीच्या वयाच्या काकांचा अनुभव आणि त्यांना सोबत म्हणून निघाले खरे पण. साधारण ३ वर्षे कालांतराने सुखरूप परतले.

रामभट (रामचंद्र मोरेश्वर गोडसे) व विष्णूभटजी (विष्णू बाळकृष्ण गोडसे)
यांचे प्रवासातील टप्पे व विष्णूभटजींच्या हस्ताक्षराचा नमुना

विष्णुभट गोडसे यांचा

“माझा प्रवास अथवा सन १८५७च्या बंडाची हक्कित”

माझा प्रवास

विष्णुभट गोडसे वरसईकर

संपादक : मृणाळिनी शहा

आभार

माझे मित्र श्री मुकुंद गोडसे यांच्याशी चर्चा करताना 'माझा प्रवास' या पुस्तकाचे लेखक कै. विष्णूभट त्यांच्या वंशावळीतील महत्वाचे व्यक्ती विशेष होते असे समजले. त्यांनी गोडसे कुलवृत्तांत आणि अन्य गोडसेंनी 'माझा प्रवास' या पुस्तकाच्या माध्यमातून सादर केलेले विपुल लेखन मला वाचायला पाठवले.

या पुस्तकातून १८५७ काळातील राजकीय, सामाजिक, आर्थिक आणि धार्मिक जीवन कसे होते यावर प्रकाश पडतो. ही बाब मला भावली. घटनांचे शाब्दिक वर्णन करताना त्या जिथे घडतात, ती स्थाने, वास्तू, नद्या, मंदिरे याचे आजचे बदललेले भौगोलिक रूप समजून घ्यायला नकाशातून पाहून आनंद वाढतो.

श्री मुकुंदजींमुळे पुढाकार घेऊन हे ईबुक सादर करत असताना कै. विष्णूभट गोडसे यांच्या साहित्य कलाकृतींला श्रद्धांजली.